

Vennesla Historielag
Årsskrift 1991

© Copyright Vennesla Historielag, 4700 Vennesla

Sats, paste-up: Sørlandets Satsbyrå A/S

Trykt hos Nye Sørtrykk A/S på 100 gr. Miljøpapir fra Hunsfos Fabrikker.

Innholdsfortegnelse

Side

Kvarstein før og nå. Topografi, bosetning og folkeliv. Av Jørgen Aas	5
Om tømmerfløtinga i elva og fjorden. Del II. Av Trygve Jortveit	31
Vigeland Hovedgård. Foredrag ved Arne Krogstad ved gjenåpningen	47
Da jeg var «matmor» og «rakstejente» på heia. Slåtteminne fra Drivenesheia. Av Signe Drivenes	53
Litt om melkestell før i tida «før krigen». Av Aase Voreland	59
Om «å kjøre melka». Av Olai Eikeland	62
Bidrag til samferdselshistorie for Vennesla	69
Årsberetning	76

Forord

Årsskriftet for 1991 er noe annerledes enn det vi har vært vant til tidligere. Vi har ikke noe gjennomgående tema. Målet med dette har vært å få noe større bredde i årsskriftet, og dermed en større leserkrets. Lokalhistorie er et omfattende tema og interessen kan variere hos den enkelte. Vi håper dette vil falle i smak, og årsskriftet vil bli godt mottatt.

Stofftilgangen har vært god. Det ser ut til at det ikke vil bli noe problem å få tilstrekkelig stoff til årsskriftene våre i fremtiden. Alle de tilspurte har vært velvillige og redaksjonskomitéen vil på denne måten takke hver enkelt for innsatsen. Vi vil også benytte anledningen til å takke alle andre som har bistått oss med utgivelsen av årsskriftet 1991.

Redaksjonskomitéen har i år bestått av følgende: Olaf Ingebretsen, Arnfinn Sørensen, Arne Krogstad og Nils Jan Bakken.

Vennesla, november 1991
Olaf Ingebretsen

Kvarstein før og nå

Topografi, bosetning og folkeliv

Av Jørgen Aas

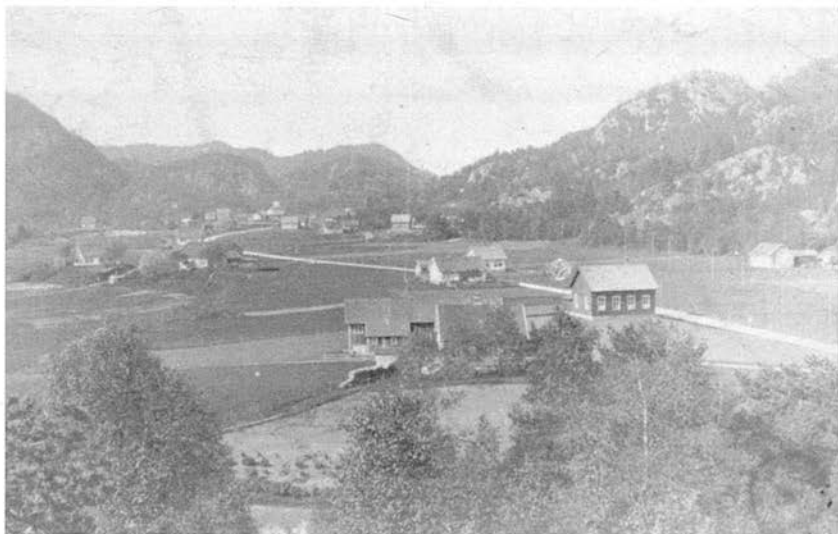
Kvarstein er ei interessant bygd på mange måter. Det var trolig her de første menneskene bosatte seg i Vennesla, men også inn i historisk tid har bygda vært et knutepunkt for ferdsel og virksomhet, og dyktige folk har satt sitt preg på bygda.

Som flatbygdene i Vennesla ellers, er Kvarstein skapt av isen, flomvannet og elva etter siste istid. Det som finnes av løsmasser i Otradalen – grus, sand, leire – stammer fra tiden under og etter istiden, enten ved selve isens trykk, ved at iskanten trakk seg frem og tilbake for 10.000 – 15.000 år siden (ratiden), og ved at smeltevannet førte med seg stein, grus og sand. Den siste istiden tok til for omlag 115.000 år siden, og varte i over 100.000 år. Først for 10 – 11.000 år siden regner geologene med at Kvarstein var isfritt.

Hele landet var trykket ned av de veldige ismassene, men hevet seg etterhvert som isen smeltet. Til å begynne med gikk havet helt inn til brekanten, og det var nok hav der Kvarsteinmoen ligger i dag. Men brevannet førte løsmassene ut i havet, hvor de sank til bunns. Det var de fineste massene som ble ført lengst ut, derfor har Kvarstein mer fin sand og leire i grunnen enn bygdene lenger oppe. Etter hvert som landet hevet seg grov elva seg ned i sanden, og dannet skråninger og terrasser. Kvarsteinmoen ble liggende tørr. Senere ble terrasser som Langevoll tørrlagt, og til slutt fant elva sitt nåværende leie, hvor også selve grunnfjellet var med og formet elveleiet.

De første menneskene

Det er regnet med at de første menneskene bosatte seg på Kvarstein omkring Kristi fødsel, men alt før den tid kom nok mennesker oppover langs elva for å drive fangst og fiske. Hvor de kom fra vet vi ikke, og får nok heller aldri vite det, bortsett fra at de kom med båter sørfra. De første boplasser er funnet på Østlandet, og derfra har menneskene spredt seg langs kyst-

Kvarstein omkring 1910. I forgrunnen Bernt Kvarsteins gård, hvor Kvarstein Gartneri er i dag. Ved siden Kvarstein Bedehus, som ble bygget i 1902. Bildet er utlånt av Gunnar Gunvaldsen, Vehus.

en. Alt for vel 4000 år siden er det funnet spor etter mennesker i Oddernes, og da kan en vel regne med at de også på den tiden begynte å følge elvene innover i landet.

Navnet

Et språk hadde også disse menneskene. De første talte det vi kaller urnordisk. Hvor gammel navnet Kvarstein er vet vi ikke, men vi vet at menneskene satte navn på stedene som de etterhvert kom til, og siden de kom oppover langs elva er nok Kvarstein et av de eldste navnene vi har i Vennesla.

De kalte det *Varfstein*. Stein og fjell var det samme, og Varfstein var det fjellet elva svinget rundt, på østsiden av elva mellom Mørvold og Ravnås. Der hvor Olav og Gunnar Mykland har bygget hus de senere årene. Da de første bosatte seg på land, ble også Varfstein navnet på gården.

Andre navn langs elva stammer nok også fra den tiden, f.eks. Frakkekilen, Holehaugen, Ålestrøymen og Heisel. Frakkekilen het opprinnelig Fokekilden. Det var der hvor elva foka

Kvarstein omkring århundreskiftet. I forgrunnen Kvarstein skole. Huset nærmest ble kalt «Skjøyden», etter at «Lena på Skjøyden» flyttet dit. Den gamle husmannsplassen Skjøyden lå på den andre siden av jernbanen, og er forlengst borte. Huset over «Skjøyden» er «Steinstykket», som Ivar Bronebakk overtok. Han var bestefar til nåværende lensmann Bronebakk i Vennesla. Huset bakenfor tilhørte Fredwall-familien. Til venstre for det er «Blåsen», som var flyttet fra Fenbakken. Huset til høyre for Fredwall lå der hvor Olav Moen nå har sitt verksted. Der var det i gamle dager flere staller, hvor «oppendingene» kunne sette inn hestene når de skulle videre til byen med dampbåten. Huset lengst til høyre er «Knotten», hvor fiskehandler Olav K. Jakobsen vokste opp. Han rev det gamle huset og bygde nytt på tomta.

– strømmet raskt nedover. Vi kjenner også ordet i «jeg var så i foka» – jeg hadde slikt hastverk. Holehaugen er egentlig Hollhaugen – en rund haug, som skråner ned på alle sider. Vi har det samme i navnet Holberg. Ålestrøymen er «den smale strøymen» og Heisel het opprinnelig Heggstil. Siste ledd kommer av at elva «siler» – renner stille – mellom Vigelandsfossen og Ålestrøymen. Navnet Vigeland er adskillig nyere. Det stammer fra vikingetiden, og het opprinnelig Vikingrland. Skibbua er også nyere. Der sto antagelig ei bu, hvor de la inn båtene om vinteren. Båt og skip var det samme.

Fast bosetning

Vi vet ikke når de første menneskene bosatte seg på Kvarstein, men antar at det var for omkring 2000 år siden eller mer. Heller ikke vet vi hvor de første husene kom. Den eldste gården antas å være den som ligger mellom Gartneriet og «Varfsteinen», men det er ikke sikkert at husene sto der de har stått i senere tid. Det er spor etter bebyggelse litt lenger nord. På sletta sør for Moseidjords Sagbruk er det spor etter flere hus-tufter. Omtrent der hvor Olav Skisland bor sto det i gammel

tid noen store steiner – en av dem ligger ennå i skråningen ned mot elva. Der mener en at det har vært et tingsted. En del av Kvarsteinsmoen kaltes i eldre tid for Banemoen. Det var lenge før jernbanen kom, og opprinnelsen til navnet er ukjent. Men det kan tenkes at noen der har «funnet sin bane» – blitt drept eller henrettet.

Ravnås

På Ravnås har det kanskje vært bosetning like lenge som på selve Kvarstein. Denne gården ligger jo også lagelig til for

Graven på Ravnås, som ble funnet i 1972.
Foto: Venneslaposten.

landstigning fra elva på vestsiden. Sikkert er det at her har bodd folk i folkevandrings-tiden, årene 400 – 600 e. kr. Steinkiste-graven som ble funnet der i 1973 er fra den tiden, eller enda eldre, og gravene fra den tiden er nesten alltid plassert på steder som kunne sees fra boplassen.

Gravhauger

Det er funnet flere gravhauger på Kvarstein. På «Fjelly», en utløper av Heiselflaten, der hvor Oskar Aas og senere Os-mund Lindekleiv bodde. Da Aas skulle bygge der i 1923, lå det en stor og 4-5 mindre hauger på eiendommen. Det ble gitt tilla-

telse til å grave ut haugene. De var alle røvet. Noen år senere fant barna til Osmund Lindekleiv fire store og en liten perle i hagen. De lignet på perlene som ble funnet i Osebergskipet, men to av perlene er datert ved Historisk museum i Bergen, og der antok de at perlene var fremstilt i Amsterdam i 15. eller 16. århundre.

Heiegårder

I folkevandringstiden dro mange på heiene, ryddet jord og bygde hus. På heiene omkring Meåsen, på Spangemyr, Olavhola, Krogvannsheia og Skråstadvarden er det funnet 25–30 gravhauger og spor av hustufter.

Ved Spangemyr er det også funnet hustuft, løe og brønn fra nyere tid. Hustuften er markert med en 0,5 – 1 m bred og 0,2 – 0,5 m høy, overtorvet mur. Huset har vært ca. 11,5 x 5 meter i grunnflate. De stokkene som er funnet viser en primitiv lafte-teknikk. På en av stokkene er det på innsiden innskrift med latinske bokstaver på 4-5 cm høyde. Her står det: HMQ MSQ MMQ MIDQ IMETSQ. Q står for Kvarstein, S og D for sønn og datter. De øvrige bokstavene er forbokstavene i fornavn til personene. I Spangemyr bodde det folk helt inn i forrige århundre. Øst for hustuften er det flere små løetufter og spor etter en steinsatt brønn. I Spangemyrdalen var det 5-6 mål dyrket jord, som nå er tilgrodd. Navnet Spangemyr kommer av gammelnorsk *spong*, som ble brukt om *bru*, også isbru. Det vil si at en kunne kjøre over myra når den var tilfrosset.

Oldfunn ved Linvannet

Men bosetningen på østheiene kan være eldre enn fra folkevandringstiden. Ihvertfall er det gjort steinalderfunn der. Datter til Edgar Andresen, Emilie Marie, fant i 1989 bl.a. en liten steinkniv, som kan være 4000 år gammel. Den ble funnet ved indre Linvannet.

Også på Foss, nedenfor Vigelandsfossen er det funnet steinredskaper fra den tiden, bl.a. to økser. Om ikke folk bosatte seg på disse stedene, så viser funnene at de ihvertfall har ferdes der, og da er det rimelig å tro at de ihvertfall ikke har bodd så svært lang unna.

Ødegårder

På heia sydvest for Ravnås lå det en gammel gård, trolig fra middelalderen, i 11–1200 årene. Det opprinnelige navnet på denne gården er gått tapt, og den må ha ligget øde temmelig lenge, kanskje fra svartedauen i midten av 1300-tallet, for så tidlig som på 1600-tallet ble den kalt for Øygarden (Ødegården). Men gården ble gjenopptatt, og det bodde folk der omkring 1700.

En annen heiegård, Sydestad under Heisel, kan ha vært like gammel. Hans Torkellson bodde der i 1720, men hvem som hadde bodd der tidligere var det ingen som kunne minnes.

Kvarstein – en storgård

Kvarstein var en storgård på 1500 tallet. I utstrekning strakte den seg på østsiden av elva ved Haus-byttet til Åbållbekken. Den var på tre huds skyld, og på en hud ble det regnet med at en kunne fø 10-12 kyr og en hest. Heisel var på to hud og Ravnås noe over en. Disse tre gårdene, som senere, sammen med Moseidjord, ble Kvarstein skolekrets, utgjorde omlag sjettedelen av hele Vennesla. Kvarstein var, nest etter Vennesla, den største gården i sognet.

Den første kjente bonde

Kvarsteingården hadde bare *en* eier, da de første skriftlige begynner å gi oss opplysninger i første halvdel av 1500-tallet. Den første vi vet navnet på var Torkell Kvarstein, født før 1540. Han var en av mine stamfedre 11 generasjoner tilbake, og jeg kan følge min slekt tilbake til ham gjennom fire forskjellige grener. Teoretisk har en jo åtte oldeforeldre, 16 tipoldeforeldre osv., men i virkeligheten er det ikke slik. Det skylles at fjerne eller nærere slektninger gifter seg med hverandre, og dermed får felles stamfedre.

Vi vet ikke hvor Torkell kom fra, eller hvem han var sønn til, men gården var odelsgård, så det var kanskje faren som hadde hatt den før. Torkell var en rik og mektig mann, og bl.a. var han lagrettemann.

Aslak Kvarstein

var også rik og mektig. Mens faren levde satt han på Drivenesgården. Han var gift med Ragnhild, datter av Guttorm Åmundson av den rike gjustnesætta. Med henne fikk han hele Verås, og omkring 1600 overtok han Kvarstein etter faren. Han ble den rikeste mann i Vennesla, og i 1600 svarte han skatt av 11 huder. Hele Vennesla var på 33 huder.

Aslak drev også med trelasthandel, og hadde sag omkring 1600. Under Kalmarkrigen mot Sverige i 1611 – 13 ble det utrustet en norsk bondehær, mens kongen før hadde brukt vervede soldater. Aslak måtte avstå en mann, og det ble en ved navn Arne Lambrett. Soldatene måtte utrustes hjemmefra, og de fra Sør-Norge ble sendt til Svinesund, for å angripe gjennom Bohuslen. De norske soldatene gjorde en heller bedrøvelig innsats under denne krigen.

Saga

Oppgangssaga ble kjent og tatt i bruk på 1500 tallet, og i andre halvdel av århundret kom de første sagene på Kvarstein, kanskje på samme tid som i Vigelandsfossen. Det var da navnene Saga og Sagevannet oppstod. Sagevannet ble demmet opp for å samle på vannet til skurtiden.

Det var trolig Torkell Kvarstein som satte opp de første sagene. Kverner var det fra før i Sagebekken. Det er nevnt opptil fem kverner der.

Gården deles

Saga og Åbåll ble skilt ut fra Kvarstein i midten av 1600-tallet, og da ble også gården delt i to like deler. Det andre huset ble bygget like ved siden av det første, men senere flyttet opp til Toresvold, der Kvarstein Gartneri nå er. Dette er senere blitt kalt Eigebakken, etter at Jens Eigebakken overtok gården i 1868. Han kom fra Eigebakken på Vikeland og var olderfar til gartner Bernt Kvarstein.

I første halvdel av 1600-tallet kom også de første husmannsplassene, og det var minst tre husmenn på gården i 1645.

Bildet viser Kvarsteinsbrua og litt av Saga. Huset til høyre er Lia, hvor Sverre Nilsen nå har bygget nytt hus. Til venstre skimtes huset «Fjellet», som ble revet omkring 1937 p.g.a. veiutvidelse. Bildet, som er tatt omkring århundreskiftet, er utlånt av Arne Mjåland, Birkeland.

Elvetrafikken

Fra uminnelige tider var elva den viktigste ferdselsforbindelse mellom kysten og Vennesla, og senere mellom byen og bygdene langs nedre del av Otra. Tømmeret ble fløtet fra de indre bygder. Trematerialer ble også sendt i flåter til byen fra Vigeland og Saga, og ved, bark og andre produkter ble sendt nedover i store føringsprammer.

Det gikk kjerrevei fra Vennesla til byen i forrige århundre, og det var heller ikke uvanlig å gå til fots til byen. Å ro frem og tilbake gikk også an. Nedover gikk det raskt og lett, men det var et slit å ro hjem igjen. En bytur tok hele dagen, og det hendte også at folk overnattet i losjihus i byen.

Om vinteren lå elveisen mye lenger enn den gjør i våre dager. Vannstanden mindre, og strømmen ikke fullt så stri. Dessuten hadde man den gang ikke det varmere vannet som kom fra magasinene og gjennom kraftstasjonene. Det gikk an å kjø-

Dette bildet er tatt av Thoralf Bjørnstad i 1923 eller 24. Huset til venstre lå der Olav Moen nå har sitt verksted. Til høyre «Knotten» hvor det nå er nytt hus. Huset i midten står ennå og tilhører Svenning Svendsen.

re på elveisen, og det var mange som gikk på skeiser til byen når det ikke var snø på isen. Ofte hadde de kjelke med seg og fraktet gårdsprodukter og selvlagde ting, som f.eks. sopelimer, til byen.

Kvarstein, et trafikksenter

Kvarstein var, før Setesdalsbanen ble ferdig i 1896, et knutepunkt for trafikken mellom byen, Vennesla og bygdene nord-enfor. Før Kvarsteinsbrua ble åpnet i 1888 måtte det ferges over elva mellom Saga og Fergestaden på Øvre Mosby.

Da dampbåtene begynte å gå på elva fra Kristiansand var Saga det øvre endepunkt. Folk som kom fra Iveland og Vegusdal stanset gjerne på Kvarstein, enten de skulle videre til byen med hest, eller ta dampbåten. Det var flere steder de kunne ta inn, hvor de kunne overnatte eller sette inn hestene, hvis de skulle videre med båten til byen.

Et slikt sted var hos Torgeir Kvarstein, der hvor Reidar Bronebakk nå har hus. Der var det gjestegiveri og stall til fem hester. Gjestgiveri var det også på bnr. 11, som Edvard Andresen

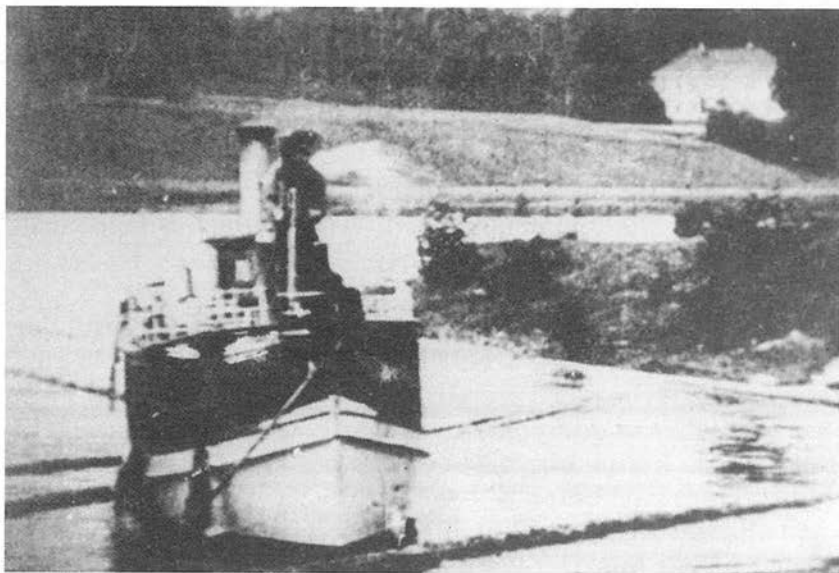
senere overtok. Edwards datter, Sigrid Moseid, forteller at da hennes bestemor skulle gifte seg, overnattet de der (hun bodde på Skjervedal). Hus og uthust var den gang adskilt, men Edvard bygde om og utvidet huset i 1920-årene.

Der hvor Olav Moen i dag har sitt verksted, var det flere hestestaller. Også i Åbållbygda var det overnattingsmuligheter, og hos Ola Olsen på Røllend (Høyland) var det anledning til overnatting og matservering.

At det var behov for slike steder, er sikkert nok. Fra vestre Iveland, over Jeppestøl, kunne det komme 14-15 hester i følge, og like mange kom det nok fra østre Iveland og Vegusdal. Etter at Otterelvens Papirfabrikk (forløperen til Hunsfos Fabrikker) kom i drift ble papiret kjørt til Kvarstein og fraktet videre derfra med dampbåten. Fabrikken hadde ei lagerbu ved elva nedenfor Slettedals nåværende møbelforretning.

Dampbåtene

Den første dampbåten som i sin helhet ble bygget i Kristiansand var båten «Rap». Det var Oddernes Mek. Verksted

Dampbåten på Otra ved Øvre Stray omkring 1880.

(forløperen til Kristiansands Mek. Verksted) som bygget den, og den hadde jomfrutur opp elva i 1867. Snart ble den satt inn i fast rute på Kvarstein, og det ble bygget damskipsbrygge ved Saga. «Rap» kunne ta 100 passasjerer. I 1968 gikk, foruten «Rap» også båten «Parat», og senere fulgte «Torridal», «Torridølen» og «Otra».

«Rap» ble ført av Lars Lund, og broren, Valdemar Lund var maskinist. Lars var alltid svært forsiktig når han ga ordre til broren. Det kunne lyde slik: «Full fart forover» om du vil, Valdemar!» Dette ble et ordtak senere: – om du vil, Valdemar!

Det ble solgt øl ombord, men kaptein Lund bedyret at det aldri ble solgt mer enn 24 flasker på en tur, ikke en gang om søndagene.

De store føringsplammene, som kunne laste 15 mål ved, ble ført med elvestrømmen til byen. Opp igjen ble de slept med dampbåten til Saga, og derfra trukket fra land videre oppover til Holehaugen og Vigeland. Flåtene med materialer ble tatt i land ved Eg, og materialene kjørt til byen med hest, men dampbåtene la til ved den nordøstre kant av kvadraturen i Kristiansand. Båtene sluttet å gå da Setesdalsbanen var ferdig i 1896.

Levemåten

I «Topografisk Journal for Norge», som kom ut i 1795, heter det bl.a.:

«De midler hvorved folk ernæres er fornemmelig skovene, hvorfra udføres bjelker, planker, bord og anden stor og smaae last, der sælges til Christianssands borgere. Dessuden smør, ost, knøost, myssesmør, creature, faar og gjedder, samt ved at kløve for deres heste for fjeldbønderne hvad de behøver fra kjøbstederne.

De fleste maae kjøbe korn, nogle til det halve aars føde, andre mindre. Ikkun gandske faa sælger 6 a 8 tønder korn. Endeel kan ogsaa afhænde høe.

Deres faar malkes 2 gange om dagen. De vide ikke at benytte melken til osting, men koge den frisk til deres grød. En feil er det naar de klippe faarene for seent paa høsten.»

I forrige århundre besto maten særlig av brød, flesk, kjøtt,

smør, gryn, erter, fisk og melkeretter. Melkemengden var liten, da foret vesentlig besto av høy og kjervet lauv. På de mindre plassene var nok foringen også i knappest laget. Omlag 500 liter var det meste ei ku kunne yte i året. Kornsortene var havre og bygg. Det skulle korn både til brød og øl, og de drakk mye øl til maten. Poteter var på 1800-tallet en viktig del av kosten. De dyrket også en del frukt, og etterhvert mer grønnsaker.

Folk karded, spant, vevde og sydde selv, eller fikk andre til å gjøre det for seg. Det var gårdene og skogen som skaffet de fleste arbeidsplassene. Noen drev også med hestekjøring, tømmerfløting, pramføring i Otra, vei- og anleggsarbeid. Mot slutten av 1800-tallet var det en del som fikk arbeid ved papirfabrikken og en del, særlig enker og unge jenter, fikk arbeid ved Høie spinneri og senere veveri.

Kvinnene kunne også spesialisere seg i spinning, veving og søm, og reiste rundt til dem som ikke selv kunne, eller hadde anledning til å gjøre slikt arbeid. Noen var bakstekoner, og dro fra hus til hus for å bake store stabler av flatbrød.

Enkelte mannfolk spesialiserte seg i håndverksarbeid, som hustømmere, snekkere, skreddere og skomakere. Kvarstein fikk også den første urmakeren i Vennesla. Det var Ole Johan Qvarsten, utdannet i Kristiansand omkring 1875. Han var født på den gården som Olav Fossheim nå har, og sønn til Ola Olsen, som ble den første varaordføreren i Vennesla 1861–63.

Laksefisket

Det var mye mer vilt i skogen og fisk i vannene enn det er i dag, og i elva var det mye laks. Torridalselva hadde en egen laksestamme av fin, stor laks. Fisk på over 20 kilo var ikke sjelden, og en kunne også få den på vel 30 kilo.

Det ble praktisk talt ikke drevet stangfiske i elva, og det var bare grunneierne langs elva som hadde rett til å fiske. De fisket med garn og not. Etter at engelskmannen overtok Vigeland, leide han også fiskeretten i elva, helt til Kvarstein og Ravnås.

Da kontrakten med engelskmannen utløp i 1930-årene var det en del som slo seg sammen og leide fiskeretten på Ravnås.

De gikk også til innkjøp av not, og på kort tid fisket de laks nok både til å betale nota og leie av fiskeretten. Men i etterkrigsårene gikk det raskt tilbake med laksebestanden, og den opprinnelige stammen er nå helt utryddet. Men etterhvert har laks fra andre elver «forvillet» seg opp i Otra, og det er håp om at det kan opparbeides en ny stamme, hvis det lykkes å få elva så rein at fisken kan gyte i den.

Skolen

Omgangsskolen i Vennesla kom i gang i 1764, og først i 1846 ble det vedtatt at det skulle være faste skoler. Vennesla var delt i to skolekretser, øvre og ytre distrikt. Øvre distrikt fikk sin første skole i en ombygd prestestue 1847. Det var den som senere ble kalt Zoar, og som ble brukt til herredsstyremøter og andre møter. Den sto like over veien fra Vennesla kirke.

Kvarstein fikk sin første skole i nybygg 1848. Den sto i Høylandsområdet (Røllend) mellom Nabben og Krigen (Krogen) der jernbanen nå går.

Den første skoleholder var Jens Olsen Aas, en av mine tipoldefedre. Han var født 1810 og ble skoleholder i ytre distrikt 1831. Jens var sønnesønn av den kjente bygdedikteren, Hans i Hagen, den første skoleholder i Vennesla.

Det er sannsynlig at Jens var den første lærer på Kvarstein faste skole. Han var 38 år da skolen ble startet, men døde bare to år senere. Han var gift to ganger, og med sin første kone, Kari Moseidjord, fikk han eiendommen Ås, som ble skilt ut fra Moseidjord.

Frem til 1878 gikk også barna fra Vikeland på Kvarstein skole, og det ble etterhvert trangt for barna. Lekeplass var det heller ikke. Omkring 1880 het læreren på Kvarstein Fossestøl. Den gang bodde lærerne på skolen. Fossestøl var ungkar, og en hadde Stina, født Nygard, bestemor til Peder Berntsen, som husholderske. Hun flyttet inn der med sine to sønner etter at hun var blitt enke. Senere giftet Fossestøl seg med Berte Torjesdatter, født 1859 og søster til Syvert Torjesen Kvarstein.

I 1880-årene forlot Fossestøl Kvarstein og ble lærer i Strømsbu, Arendal. Hans etterfølger ble Olav Kristian Eivindson. Han var fra Øvrebø, og sønn til Eivind Eivindson som ble

Nabbesvingen var et kjent trekk på veien mellom Kvarstein og Åbål. Eiendommen het egentlig Røllen, men ble kalt Nabben. Huset ble oppført ca. 1890 av Markus Åbel og Morten Mortensen. Bildet er tatt i begynnelsen av dette århundre, da Bernt Samuelsen eide huset. Originalbildet tilhørte sønnen, Bjarne Berntsen. Vi har fått en kopi av Aldis Hallaråker

Øvrebøs første lærer i den faste skole 1851. Eivindson ble i mange år på Kvarstein, og sluttet først i 1920-årene.

Ny skole

Da Setesdalsbanen ble bygget måtte skolen på Kvarstein fjernes. Knut Ånesland kjøpte huset og satte det opp igjen på Tjovemoen, Hunsfoss. Det var der det senere ble åpnet «spiseforretning». De siste som hadde dette huset var Inga og Jan Stølen. Det måtte rives for en del år siden på grunn av utvidelse ved Hunsfoss skole.

Den nye skolen på Kvarstein ble bygget i 1890, og den eldste skolebygningen er fremdeles i bruk. En journalist fra Agderposten i Arendal, som besøkte Kvarstein i 1890 skrev bl.a.: «Kvarstein er en stor, tættbygget gaard, der udgjør en egen skolekreds. Man holder netop paa at opføre en ny skolebygning der, hvis lige jeg ikke har seet paa landsbygden nogensteds.»

Holehaugen, det viktigste handelssted i Vennesla i 1870–1890 årene. Huset ble bygget i 1844 av Jørgen Olsen Aabel. En av hans etterkommere, Anny Buekleiv, født Aabel, har huset i dag.

Det var byggmester Morten Tobias Mortensen fra Kristiansand som bygget skolen. Det var også han som var med på å starte Kvarstein Teglverk i 1880.

Men selv før omgangsskolen kom i gang kunne de fleste bøndene, og enkelte husmenn lese. Midt på 1700-tallet var det huspostiller og andre gudelige bøker i flere hjem.

Den første butikken

Det folk trengte av varer utenom det de kunne skaffe seg på gårdene, måtte de før 1865 kjøpe i byen. I 1763 hadde disse fra Kvarstein gjeld hos kjøpmann Ole Mørch: Jens Saga, Ulv Kvarstein, Salve Kvarstein og Torkel Moseidjord.

I 1865 startet Johannes Johannessen den første landhandel i Vennesla, i Abesdalen like sør for Vennesla kirke. Men omtrent samtidig, eller like etter, kom den første forretningen på Kvarstein. Det var Ole J. Aabel, far til bl.a. Jørgen, Jens og Olav Aas, som startet landhandel i Holehaugen.

Ole J. Aabel, som drev forretning i Holehaugen i slutten av 1800-årene. Han omkom i en kjøreulykke mellom Augland og Mosby i 1895. 53 år gammel. Far til Jørgen, Jens og Olaf Aas, Inger Fredwall og Tone Lunden.

At det ble nettopp der, var ikke så tilfeldig. Oles far, Jørgen O. Aabel (min tipoldefar) bygde huset i Holehaugen 1844. Han drev bl.a. med vedhandel. Veden ble sendt med føringsprammer til byen, og da var det naturlig å ta med varer opp igjen.

To av Jørgens sønner, Ole og Kristian fortsatte med handelsvirksomheten.

Jørgen Aabel forteller

I 1956 hadde jeg et intervju med Jørgen Aabel, som da var 75 år. Han fortalte at i hans ungdom sto det tre-fire barkebuer ved Ålestrøymen. Her satt kjerringene og hakket

bark og røykte krittpipe. Skråtobakken malte de selv i mortere.

Barken, bjørke- og eikebark, ble sendt med føringsprammene til garveriene i byen. Med prammene ble det også sendt ved, props og materialer. Folk kom fra hele distriktet med sine produkter, og det kunne være opptil 30 hester i Holehaugen på en gang.

Jordene omkring Holehaugen kunne være fullstabled av ved og tømmer. Mye av tømmeret ble skåret til planker og bord med håndsag. Jørgens svigerfar, Jakob Ravnås, var en av dem som skar. Han hadde et stort blylodd i den ene enden av saga, for at det skulle gå raskt. Han var ellers kjent som en ualmin-

nelig flink arbeidskar. I høstonna slo han høy på Skibbua om nettene, og arbeidet i Holehaugen om dagen.

Ja, det var livlig trafikk i Holehaugen den tiden. Bøndene kom med sine produkter, og reiste igjen med varer fra butikken. Også fra bygda kom folk for å handle. Det var heller skralt med penger blant folk, og mange satte seg i stor gjeld. Kristian drev trelasthandelen og Ole butikken. Jørgen husker hvordan faren og onkelen satt og pratet sammen om de store beløpene de hadde utestående, og at nå måtte det bremses. Men så var det det at de kunne ikke la folk sulte, og så ble det til at de fikk varer likevel. Mange betalte når de fikk arbeid, men mye ble aldri betalt.

Skibbua og flommen i 1892

Fra Jørgen Aabel var to år, i 1883 til han var 15, bodde han på Skibbua, eller «Skjebbua» som det het på folkemunne.

– Det var John Heisel, bror til min bestemor, som bygde Skibbua omkring 1850, forteller han. John bodde på Heisel, hvor det var to hus den gang. Det ene lå litt sør for det nåværende, og huset begynte å bli nokså skralt. Så bygde han nytt

Holehaugen var svært utsatt for flom. Dette bildet er fra 1933, men i 1892 sto vannet enda omlag en meter høyere.

på Skibbua, som den gang hørte til Heisel.

Gården var nokså forfallen da far kjøpte den, men ved hjelp av sine arbeidsfolk, Jens Ytreåbel og andre, drev han Skibbua frem til den kunne fø 5-6 kyr, hest og 20 sauer.

I 1908 flyttet vi tilbake til Holehaugen, og far solgte Skibbua til engelskmannen Hawkshaw, som den gang eide Vigeland. Gården lå delvis øde i noen år til Ernst Sandell kjøpte den i 1917. Sandell ble gift med Ingeborg, datter til Reier Senum, som eide en del av Heisel. Ingeborg og Ernst bodde i Kjerrane den første tiden de var gift, og den eldste datteren, Nora ble født der i 1915. Hun ble gift med Olav Ryen og bor nå i Tveit.

Da Kristian Aabel bodde på Skibbua, satte han opp et spill, som ble brukt til å hale føringsprammene opp den strie strømmen fra Frakkekilen.

Jørgen Aabel bodde på Skibbua under storflommen i 1892. Da måtte de feste båten i ytterdøra, og ro til fjøset. Også i Holehaugen fikk de sterk føling med flommen. Folkene flyttet ut, unntatt «Gamlejøren», som han da ble kalt. Han var da 74 år. Men da han en morgen våknet og oppdaget at treskoene fløt på golvet, måtte også han kapitulere, og flyttet ut til flommen hadde gitt seg.

Butikk på Høyland

Det var også andre former for «forretningsvirksomhet» på Kvarstein. Plassen Røllend, som i dag kalles Høyland, var husmannsplass fra 1690-årene, og var da sameie mellom kvarsteinsbøndene. Eilev Torgjeson, som var husmann der i 1718, fikk påbud om å stanse med «øllsahl og taperie».

Men senere ble det drevet lovlig handel på Høyland. Ole Olsen Qvarsten fikk 4. juli 1874 handelsbrev. Der står det bl.a.: «Fogden i Mandals Fogderi gjør vitterlig at da Ole Olsen Qvarsten den yngre har forlangt handelsbrev i overensstemmelse med loven af 26. mai 1866, saa meddeles hand med dette handelsbrev at tillades hand fra sin bolig drive handel med varer af ethvert slag, dog med undladelse af brændevien og vien eller derved tilberedet drik, samt de varer som ved loven 8. august er undtagen fra kjøbmandshandel.»

Høylandsområdet med Fenbakken til venstre. Det mørke huset i midten husmannsplassen Røllend, i nyere tid kalt Høyland, hvor det var butikk i 1870–80 årene. Huset ble revet i 1970-årene. Bildet er et flyfoto, utlånt av Arna Reinertsen.

I 1860 var det to husmannsplasser på Høyland (Røllend). Den andre plassen hadde Torgje Børufsen, som kom fra Vigmostad.

Andre forretninger

Det har gjennom årene vært drevet flere andre forretninger på Kvarstein. Mor til August Sagen (Gusten) flyttet til Saga fra Kristiansand i 1868, da Gusten var 8 år. Hun drev en liten butikk der.

Litt lenger oppe, i «Nygårdsvingen», huset som Elias Nygaard senere hadde, var det også en butikk i slutten av forrige århundre. Det var Osmund Ingebretsen som drev den, men det gikk ikke så bra. Olav Sagedal fortalte at Osmund var så godherttet, og alltid ga så godt mål. Når han satte lodd og varer på vekten, skulle alltid skålen med varer vippe helt ned. Om *det* var grunnen til at forretningen måtte innstille, vet vi ikke.

Butikken på Lønga i 1920-årene. Ved vekta Jørgine Håkonsen, «Gina på Lønga» som hun ble kalt. De andre er datteren Solveig og sønnen Olav.

Bård Jeppestøl drev forretning i huset som Edvard Andresen senere ovetok. Jeppestøl flyttet siden forretningen til nabohuset, der hvor Katrine Jørgensen (Trine) drev forretning i mellomkrigsårene. Dette huset, som ble overtatt av Slåen, brant ned noen år etter siste krig.

På «Lønga» var det også forretning. Den ble opprettet av »Ola på Lønga» like etter århundreskiftet og senere drevet av datteren, Jørgine Håkonsen (Gine på Lønga). Hun gikk i 1920-årene over til kafévirksomhet, og kaféen ble et samlingssted for ungdommen. Selve kafélokalet var knøttlite, men i helgene serverte hun suppe etc. i familiens egen dagligstue. Hun sluttet kafévirksomheten i midten av 30-årene. Det er dette huset tannlege Aas-Lyngby nå har.

En annen butikk som nå er borte var på «Fjellet», like nord for Kvarsteinsbrua. Det var «Rina med Saga» som drev den – nærmest en kiosk å regne, med tobakksvarer, sjokolade og lignende. Lars Leland bodde der som nygift et år fra 1926, før han bygde på Moseidmoen. Da Rina ble syk, passet Leland og kona butikken en tid. De siste som bodde i Fjellet var familien Wist.

Eldste sønnen, Einar Wist, ble en kjent sykkelrytter på Sørlandet.

Huset måtte rives for veiutvidelse i 1936-37. A. K. Jeppestøl kjøpte det, og satte det opp igjen på sitt steinhoggeri på Jeppestøl. Uthuset ble flyttet til Nesodden.

I Holmane bodde det i forrige århundre en danske som drev som baker, og solgte kaker og annet bakverk til folk som arbeidet ved sagbrukene og andre steder.

Husmannsplassene

Det har vært mange husmenn på Kvarstein. De første kom på 1600-tallet, og i 1645 var det minst tre husmenn på gården. Det vil føre for langt å komme nærmere inn på de enkelte plassene, men alt i alt har det vært omlag 15 plasser under Kvarstein, to under Ravnås, sju under Heisel og en under Åbåll.

Den eldste husmannsplassen vi kjenner til var Monen, ytre Kvarsteinsmoen nærmere bestemt i nærheten av huset til Gunnar Kvarstein, «Lillegunnar», som han ble kalt. I 1696 ble plassen omtalt som «En liden stue med 2 vinduer udi – et lide ildhus». Fra begynnelsen av 1720-årene var det to husmannsplasser på Monen.

Lia, som Toralf Kvarstein nå har, var opprinnelig en husmannsplass fra 1690-årene. Den var sameie for alle kvarsteinsbrukene. Det samme var Røllend (Høyland) med to husmannsplasser.

I Sagedalen var det antagelig to husmannsplasser i første halvdel av 1700-tallet, og Oksåsen, mellom Sagedalen og Saga var også husmannsplass under Kvarstein da Osmund Gunvaldsen, som bodde der i 1870-80-årene var pramfører. Sagret var husmannsplas i 1730-årene.

Åsnestøl ved Sagevannet var husmannsplass fra 1760 til ut på 1800-tallet, mens Murtedalen, også ved Sagevannet først ble husmannsplass i 1820.

Fladen ved Saga ble husmannsplass midt på 1700-tallet. Nyere plasser var Fenbakken fra 1817 og Bakkane og Skjøyden fra omkring 1840. Nord for de nåværende husene på Fenbakken sto et hus som ble kalt «Blåsen». Det ble flyttet til ei tomt like sør for Kvarstein skole, og navnet fulgte med.

Heisel og Ravnås

Byttet mellom Ravnås og heisel gikk, og går fremdeles i Frakkekilen, like nord for Kamperhaug. Det var husmannsplass på Kamperhaug så tidlig som i 1664. På Ravnås var det i 1715 også en husmannsplass som ble kalt for Huset, men jeg vet ikke hvor den lå.

Frakkekilen var husmannsplass under Heisel fra 1690-årene eller tidligere. Jeg husker gropen i Frakkekilen hvor huset hadde stått. Den ble borte ved utvidelse av Ravnåsveien. I kirkeboka 1. des. 1748 står det: «Idag begravet et Qvinde Meniske, som beedende om brød døde paa Frakkekile, maunlig Martha, ætate sibi et aliis nescio», (alderen hennes og andre ting kjenner jeg ikke).

Skranelia er nevnt som plass under Heisel. Jeg vet ikke hvor den lå, men det bodde trolig ikke folk der etter 1600-tallet. På Rauarmonen, idag bare kalt Monen, var det to husmannsplasser omkring 1690. Sydestad er nevnt og ca. 1805 var det en plass som het Vollane. Hagen var husmannsplass 1865, og Foss var også husmannsplass under Heisel. Den ble frikjøpt 1880, senere plass under Vigeland.

Liane var husmannsplass under Åbåll fra 1836.

Skjøyden

Skjøyden ble husmannsplass i 1840, og Olav Skisland har tatt vare på en del av kontrakten som da ble skrevet:

«Underskrevne Kristian Tellefsen og Andreas Olsen Qvarsteen haver Dags Dato inngaaet saadan Contragt:

Jeg Kristian Tellefsen borhæfter herved til Andreas Olsen og hans nulevende kone Anne Endresdatter paa hans og hendes levetid, hvis hun efter Mandens Død forbliver ugift, et stykke Jord av min Udmark Qvarsteenmoen kaldet, der begrendses paa Nordre og Østre Sider af min Eiendom, efter Stenes Udvisning, paa Søndre Side af Knudt Henriksens Eiendom og Hans Thomassens Eiendom til Byttets begyndelse.

2. Pladsen skal vel dyrkes og ikke forringes i Afgrøden. Af samme maa ikke bortføres eller sælges og den samlede Gjødse altid forblive ved Pladsen.

3. For dette stykke Jord svarer Huusmanden i Leie eller Av-

gift 2 er to Specidaler Aarlig.» Resten av kontrakten er dessverre borte.

Denne plassen ble siden kalt Skjøyden, muligens fordi den var en «skjøyd» mellom to eiendommer. En sønn til Andreas Olsen ble gift med Lena, som kom fra Øvrebø eller Hægeland. Hun ble alltid kalt «Lena på Skjøyden». Den opprinnelige Skjøyden var på sletta i nærheten av Tengel Skårdals hus, men da Lena og hennes to sønner, Olav og Andreas flyttet til et annet hus, like sør for Kvarstein skole, ble denne plassen også kalt for Skjøyden.

Plassen fikk navn etter eierne

At husene fikk navn etter eierne og omvendt var ikke uvanlig. Vi kan nevne at Olav Sagedal ble kalt Olav Stokkeland, fordi huset han overtok ble kalt Stokkeland. Dette navnet hadde huset fått etter Ole Stokkeland som flyttet dit fra Greipstad. Ole var lærer i Greipstad, men sa opp fordi han ikke likte Jensens lærebok. I 1870 kjøpte han eiendommen på Kvarstein, og ble senere frikirkeforstander i Vennesla.

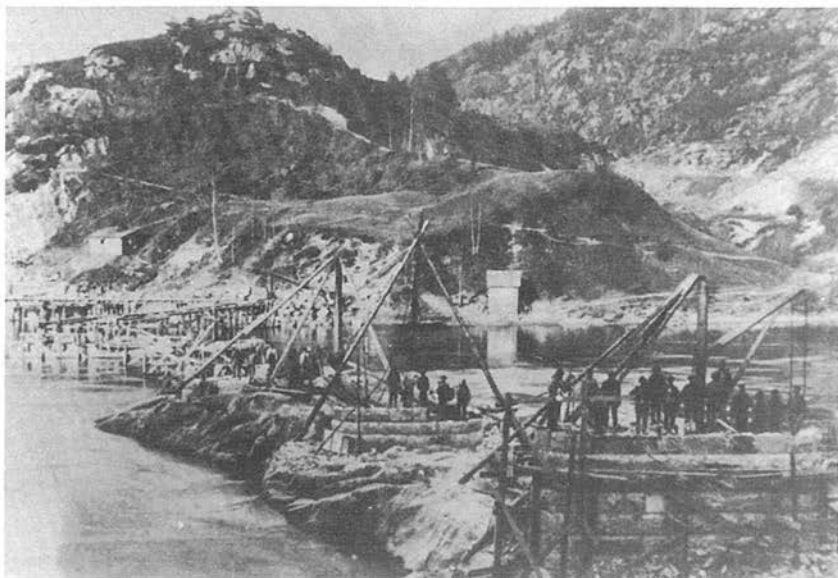
Et annet eksempel er Dauersmyr. Anders Kristensen, som overtok huset, kom fra Dauersmyr i Øvrebø, og ble kalt Anders Dauersmyr. Senere har eiendommen også blitt kalt det. Anders var far til Dagny, som ble gift med skolestyrer Helge Rosenberg, og det er deres yngste datter og hennes mann som i dag har huset.

Setesdalsbanen kommer

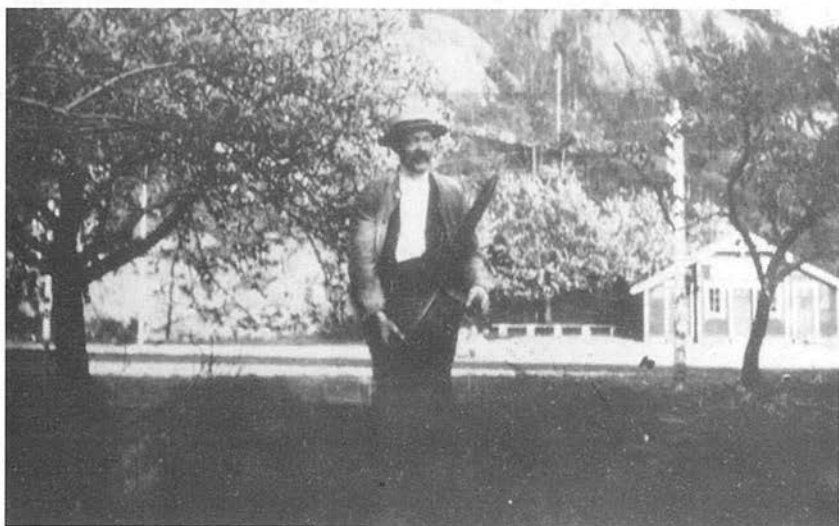
Før 1888, da Kvarsteinsbrua ble åpnet, var kommunikasjonene mellom Vennesla og Kristiansand heller dårlig. Det kom tålig bra kjørevei til Strai i 1790-årene og til Mosby i 1870-årene. Det ble bl.a. nedlagt et betydelig arbeid mellom Augland og Mosby i 1853–56. Sødalsveien ble ikke ferdig til Saga før i 1923.

Men da Setesdalsbanen ble bygget i 1890-årene innledet den en ny tid for dalen, og selvsagt også for Kvarstein, selv om ikke togene stoppet der de første årene.

Banen delte den øverste del av Kvarstein i to. Før banen ble bygget var hele øvre Kvarstein ei stor slette, som gikk helt ut til elveskråningen.

I 1985 ble Setesdalsbanen åpnet til Hægeland og året etter til Byglandsfjord. Dette bildet er fra byggingen av Kvarsteinbrua i 1890-årene.

Toget stoppet ikke på Kvarstein de to første årene, men etter mange klager ble Kvarstein stasjon opprettet i 1898. Den var betjent fra 1901 til 1927. I forgrunnen Anders Kristensen, svigerfar til skolestyrer Helge Rosenberg. Bildet er utlånt av Karen og Gunvald Hannevik.

Banen ble i 1895 åpnet til Hægeland, og i 1896 helt til Byglandsfjord. Det var ikke stasjon på Kvarstein, og dette førte til mange klager. Så i 1898 ble Kvarstein stasjon opprettet. Den var betjent fra 1901 til 1927. «Gina på Lønga» var den første stasjonsbetjent og senere overtok Jørgine Greipsland.

Med Setesdalsbanen begynte en ny tid – også for Kvarstein. Det er mye spennende og interessant å berette, også fra denne tiden, og mange ting fra eldre tid kunne ha vært utdypet nærmere, men med den plassen jeg har fått tilmålt i årsskriftet, må jeg slutte av her. Kanskje blir det anledning til å komme tilbake senere.

Kilder

Mye av dette stoffet er bygget på samtaler med kvarstein-folk og intervjuer jeg gjennom min tid som redaktør av Venneslaposten hadde med mennesker som nå er borte. De skriftlige kilder jeg har benyttet er:

Stein Tveite: Vennesla – gard, plass og ætt.

Kåre Rudjord: Oddernes historie.

Kristoffer Johan Kristiansen og Johan Ludvig Sollid: Kvar-tærgeologi og geomorfologi – Vest-Agder fylke.

Spelemannssteinen ved Ravnås

Av Severin Finnestad

Eilef Jakobsen, 1805 – 1892, var haugianer og den første lekpredikant i Vennesla. Hans bror, Jørgen Jakobsen Hagen, 1802 – 1873, var en flink spillemann, og spilte ofte i bryllup.

En vakker sommerdag, den 5. juli 1831, på Jørgens 26 års dag, møter vi ham som spillemann i bryllupet til Ole Om-mundsen Moseid og Inger Endresdatter Ravnås. Bryllupet stod på Ravnås hvor også brudeparet skulle bo. En mengde folk var samlet, og bryllupet ble feiret, som skikk og bruk var, med drikk og dans. Jørgen spilte som aldri før, og syntes å være i sitt rette element blant alle festglade mennesker.

Men det har nok vært noe som har arbeidet i hans indre, og da han vandret hjemover fra bryllupet var det med alt annet enn glade tanker.

Spelemanssteinen, nord for Ravnås. Foto: Jørgen Aas.

Det er fortalt av hans sønnesønn at da han kom til Frakkedikkleiva (veien mellom Ravnås og Frakkekilen gikk den gang et stykke oppe i heia) satte han seg på en stor stein, og der møtte Gud ham. Det blev en alvorlig kamp, som endte med at Jørgen overga seg til Gud. Og fra den dagen rørte han aldri mer fela. Ennå hadde man ikke fått øynene opp for at fela også kunne brukes i Guds tjeneste.

Jørgen ble etter dette en trofast kristen. Han forkynte sin kristendom for andre når han dro fra gård til gård som skomaker. En av hans etterkommere har sagt: «Det har vært mye fattigdom i vår slekt, men også mye kristendom – en fattig, og dog rik slekt!»

Jørgen var født på husmannsplassen Askedalen under Mo-seid. Faren, Jakob Gjeiruvson var født i 1768 og omkom ved drukning i elva 1809, bare 31 år gammel.

Han var gift med Åste Eilevsdatter, født 1768. Da Jakob døde, satt hun igjen med fire små barn: Torborg (11), Jørgen (7), Eilev (5) og Markus (2). Åste måtte da gå på legd rundt i bygda. På morens vandring fra gård til gård fulgte Eilev med. Det var den tids måte å ordne forsorgen på. Noen av barna, deriblant Jørgen, var på husmannsplassen Hagen under Heisel. Han døde i 1873, 71 år gammel.

Om tømmerfløtinga i elva og fjorden

Del II

Av Trygve Jortveit

Innledning

I historielagets årsskrift i 1985 tok eg for meg organisering av fløtinga i elva opp gjennom tidene, fløtingsforholdane i elva, Vennesla bom, bomsystemet i fjorden og litt om fløterane som arbeide «i bommen» som me sa. Eg følte den gonga at eg bare så vidt hadde fått kravsa i overflata på emnet og at eg når tida bøy seg, måtte komme med ein del II der eg gjekk noe vidare med emnet.

Denne gonga tek eg for meg skillinga av lasta på skilleplassen i Vennesla bom eller «Breibommen» som me kalte den. Videre tek eg for meg arbeidet med lasta vidare i fjorden – stabling i flåter og stabler, «renning av last i bom» samt transport av lasta vidare til mellom anna Grovane Sagbruk og ner til Nesodden for last som skulle vidare til Strai bom eller «ut» som fløterane sa.

Egentlig hadde eg lagt opp til å få med en god del av støydinga frå Nesodden til Hunsøya og ner til Hallandsfossen au denne gonga samt noe om bomsystemet på denne strekninga. Ein god beskrivelse av støydinga om bomsystemet på denne strekninga vil måtte omfatte kart både før og etter at elva blei demt opp i forbindelse med bygginga av papirfabrikken på Hunsøya. Og det krever så møte arbeide at eg bare måtte utsette det. Så skulle eg jønne ha skrevet om åssen bommane og dobbane blei lagd og om åssen bosshagane blei smidd i smia i Lunden. I saga om fløterane i fjorden må au med noe om boss-hagstengane som enkelte av fløterane i fjorden var så flinke til å lage. Og livet som fløter eller «fossekar» på strekninga Nesodden – Hallandsfossen hører au med i saga vår.

Seinere, om eg lever og he helse til det, vil eg ta for meg det

eg ikkje fær med nå. Kan hende det då au blir tid til å få med noe om fløtinga frå Hallandsfossen til Strai bom.

Då det eg skriv nå er ein fortsettelse av det eg skreiv i 1985, vil ein observant lesar se at eg for heilhetens skyld he mått øvelappe litt med det eg skreiv då. Unnskyld meg for det.

I årsskiftet 1985 sneik der seg inn ikkje så reint få feil. Feil som he noe å seie reint historisk he eg omtalt i et sluttord.

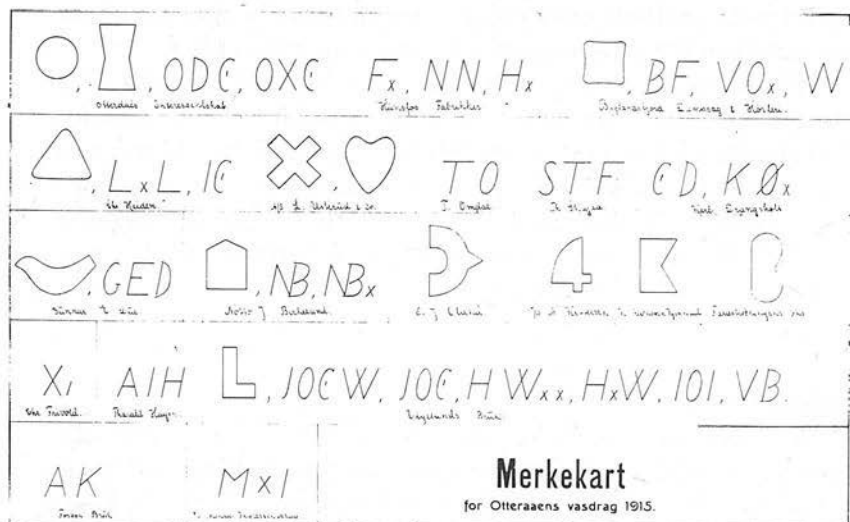
Lasta var merka

Breibommen som var strekt mellom Støa og Bommen fanga opp all lasta som kom med elva frå Setesdalen, frå lastevektane nord i fjorden og frå sideelvane som kjem ut nord i fjorden – Rugåna og Eigelandsåna. Last som kom med jernbanen blei velta på elva på lastevakta ved sidesporet som kjem ner ved Grovane sagbruk. Øve den lastevakta kom mellom anna last frå Drammensdistriktet og Numedalen. Last som kom med lastebil, blei velta på elva på lastevakta utenfor Jeidestien i Ludeflaten. Jeidestien var det gamle navnet på den gamle veien rundt fjellet like ovenfor «Vannverksbygget». Den veien var så veldig smal der – nærmest som ein sti å regne.

Last som blei velta på elva og kom i Breibommen var merka med kjøperens merke. Alt på 1600-talet då tømmerhandlereane frå Kristiansand reiste opp igjennom dalen og kjøpte opp tømmer, vett me at dei hadde sine merker på lasta. Dei «annammet» d.v.s. merka lasta før dei velta den på. Hver kjøper hadde sitt merke. Heilt fram til 1917 var det tømmerkjøperanes egne folk som sto for merkinga.

I 1917 blei det oppretta et eget målekontor for Otra. Dette kontoret hadde «edsvorne målere» som merka tømmeret for alle kjøperane. Frå 1963 tok Agder Tømmermåling over målekontorets arbeide. Ifølge Fellesfløtingas lover frå 1947 måtte hver kjøper sende inn skriftlig søknad om godkjenning av merke dei ønska å bruke. I loven heiter det mellom anna at søknaden måtte «være ledsaget av et riss av det tømmermerke som aktes nyttet i fløtingen, liksom innmeldingspenger kr. 100, må medfølge». Styret avgjorde om merket kunne godkjennes eller ikkje. Godkjente merker blei opptatt på kartet over tømmermerker.

Slike merkekart finnes det fleire av på Tømmermålingas kontor i Kristiansand. Her tek eg med et som viser merkane som blei brukt i «Otteraaens vasdrag» i 1915.

Arne Jortveit, ein av onklane mine, var tømmermåler i Vennesla i fleire år. Eg hadde fast arbeide hos han i fleire somrer frå eg var tolv år – frå 1948. Dei merkane me då brukte på last som gjekk til Otra er vist her:

MERKER BRUKT I TØMMERMÅLINGA I VENNESLA 1948-51

Hunsfos
fabrikker A/S

A/S Grovane
Sagbruk

XXX

Otterdalen
Interessentskab

OX, O

Lumber & Co.

☾, K

A/S Kjøita
Sagbruk

A/H

Norsk Wallboard-
fabrikk A/S

22. 9. 1941
T. J.

I tillegg merka me last til Omdalssaga, Moseidjords sag på Kvarstein og til Ivar Ivarsons sag på Vassbotn ved Ogge.

Som dykk ser hadde Hunsfos tre merker: halvmåne, brille og stjerne. Me brukte bare ett av merkane i sesongen, så det tok tre år mellom hver gong et merke blei brukt. En visste på den måten litt om alderen på lasta som kom i elva.

Merkane på stokkane måtte vere lett synlige slik at skillinga i fjorden kunne gå fort. Stokkane blei enten merka med merkeøks eller med rivjern. Med merkeøksa hogde me merkane i stokken. Last til Hunsfos og Wallboarden blei merka med øks. Last til Grovanesaga merka me med rivjern. Desse merkane blei rissa inn i stokken og var lettare å se for fløterane som arbeide med skillinga.

Skillinga

I Vennesla bom skilte dei lasta mellom kjøperane. Skilleplassen var midt på Breibommen. Der var ein åpning dei kalte «Holet» eller «Skilleleet». Vest for holet sto ei kvilebu. Den blei bygd i 1933.

«Holet» i bommen var lagt på den måten at dei hadde søkt ner breibommen der. Var der møte last som skulle skilles, kunne det hende at dei sokk ner bommen på ein annen plass au og skilte der.

Før fellesfløtinga i 1832 tok over skillinga i Vennesla bom og fløtinga frå Venneslafjorden ned til Strai bom, hadde tømmer-eierane plassert hver sin mann nedenfor skilleplassen. Han skulle samle opp sin arbeidsgivers last og sørge for å fløte den videre. Desse som representerte eierane blei kalt for «kapellannane». Enkelte år kunne der vere opp til 20-30 kapellaner langsetter bommen. Der sto dei og samla sammen sin arbeidsgivers stokker og la dei i kryssflåter etterhvert som dei blei skilt ut. Med så mange kapellaner kunne det bli trangt om plassane. Det blei derfor titt krangel om plassane mellom dei. Alle ville helst ha plassen nærmast «Holet».

Betalinga for arbeidet med å ta imot lasta etter skillinga var pr. tøft. Ulevenet mellom dei som sto der og tok imot hadde derfor titt si rot i den misunnelse der kunne oppstå på

grunn av veldig forskjell i mengde last og dermed lønn til den enkelte kapellan.

Etter at fellesfløtinga tok over skillinga, var det fellesfløtingas egne folk som sørga for å ta seg av lasta etter skillinga au.

Sjøle arbeidet på skilleplassen he nok ikkje gjennomgått store endringer opp gjennom tidane. Ei endring blei nok gjort då Otterelvans Papirfabrik blei satt igang på Hunsøya i 1875. Ei større endring blei gjort i 1952 då det blei ansakffa et mosseapparat – d.v.s. et apparat der dei bunta sammen last i såkalte «mosser». Det gjekk ca. 15 tylfter last i hver mosse.

Før mosseapparatet kom, gjekk arbeidet i skillinga omtrent slik for seg: Ein mann var i «Svarmen» eller den uskilte lasta ovenfor Breibommen. Han sendte stokkane ner til «Holet» der det sto ein mann på hver side på «Plattingen» og sorterte.

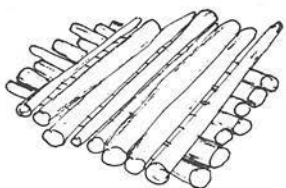
Etterhvert som dei sorterte ropte dei til skrivaren som satt i «Kvilebua» og noterte stokkane på dei ulike eierane. «Ein pir, ei høne, ein pir, ein kjøyta ...» blei det ropt. Og skrivaren måtte svare tilbake «ein pir» då det blei ropt «ein pir». Dette blei gjort for å få ein sjekk på at han hadde fått med seg «piren» på sitt skjema. «Ein pir» var ein granstokk til Hunsfos og «ei høne» var ein furustokk til Hunsfos. Me guttonge var forstøkte for desse navnene pir og høne. Mindre problem hadde me med «ein kjøita», «ein lumber», «to grovane» og slikt.

Etter sorteringa var der tri mann som arbeide med å lede stokkane inn i den rette ringbommen, eller la lasta opp i kryssflåter. Last som skulle «ut» d.v.s. støydes vidare ner til Strai bom blei lagt i ringbon. Å støyde lasta inn i ein bom kalte dei «å renne i bom». Last som skulle «inn» d.v.s. til Hunsfos Fabrikker, Norsk Wallboard eller Grovane Sagbruk, blei lagt i kryssflåter eller stabel. Ein kryssflåte hadde 2 lag med stokker mens ein stabel hadde 3 til 6.

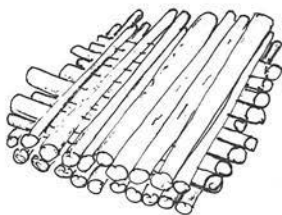
Gunvald Neset he fortalt meg åssen dei bygde opp stablane og kryssflåtane. Han sa om det:

«Då du bjønte på ein sånn stabel va det vikti at du pelte ud den stösste lasta du kunne finne, vett du, åsså la i bonnen. Så kunne du få meir grei last som du la oppå. Så blei de ikkje så

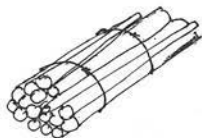
KRYSSFLÅTE

STABEL

MOSSE

27.9.1991

Tj.

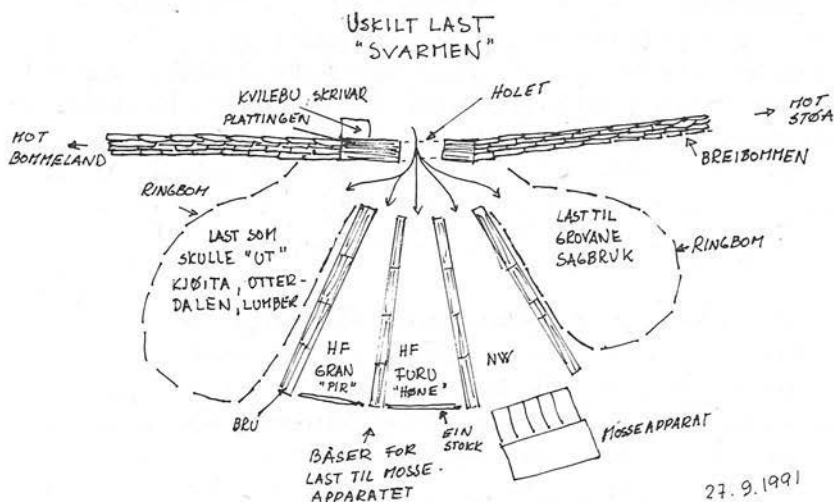
FORSKJELLIGE MÅTER Å STABLE LASTA PÅ

tongt. De bygde då sånn at det blei så møe bær å stå. Me la inn i frå begge sie sånn at allti tåppane blei lagt inn. Så la du mot-satt oppå der igjen. I de øverste lage blei de mø sånn som de passte.

Me var møe to mann i laget. Va der vondt å få tag i lasta så måtte dær vere ein mann i båden då. Han måtte je dæ lasta i frå båden, stikk'o inn te dæ. Så fant ju han mest ståkkane då så di kom te dæ mæ tåppen føre så du kunne vippe di rett opp. Hadde me tatt alle tåppane, så va de å bruke båden og snu heile det som va igjen så du fekk tåppane igjen. Åsså bytta me på å vere i båden. — Nå kan du vere i båden sa me. Æ vett mæ mæ så va de de værste æ visste de va i båden. Men min far, vett du, han va så snedig han. De va ein grusom kunst. Mange gonge då du lå der å roda så kom du lenger og lenger ifrå. Te slott så va du heilt i andre enden a bommen. Du vett du brugte båss-hage å stikke å stikke. Så havne du alle veie, vett du».

Etter at mosseapparatet kom, slutta dei å legge lasta til Hunsfos og Wallboarden i flåter og stabler. Istedet tok dei som dykke ser på ei av skissane, lasta ner i tri «Båser». Den eien båsen var for last til Wallboarden og dei to andre var for gran henholdsvis furu til Hunsfos. I enden av båsane var plassert et mosseapparat der dei bunta sammen lasta.

Mosseapparatet førte til mekanisering av arbeidet i bommen. Etter det Knut Lundevold he fortalt meg økte arbeidsulykkane etter at apparatet blei tatt i bruk. Knut var den siste

SKISSE AV SKILLEPLASSEN I VENNESLA BOM
ETTER 1952

arbeidsformannen i bommen. Han var formann frå 1952 til 1981 då han blei pensjonert 70 år gammel.

Ulykker kunde skje både ved mossing og når då dei løyste mossane igjen fortalte han. Der kunne vere «sprett» eller «spenn» i dei slik at fløterane kunne få noen stygge slag av stokker som løyste seg. Knut fekk ei gong et slag og havna i vannet mæ tykke klær og støvler på. Slaget ramma han så hardt at han ikkje greide å kravle sæ opp. Han sokk og trudde sjøl at han var heilt nere på bunnen før han fekk krefter nok til å komme sæ opp på overflata. Det svartna for han på oppturen men broren Olav fekk heldigvis grepe tak i han før han sokk igjen. Der er ca. 13 meter jypt under skilleplassen.

Jobben i skillinga kunne vere sur au. I tidligere tider var det værst for skrivaren. Han satt då bare på ei kasse under åpen himmel. Regna det, brukte han bare ein paraply. Salve Bommen som var skrivar i mange år rundt 1900, blei svært giktbroten og gjekk nesten tvikroket. Det fortelles at han lå nesten i ein krøll på slutten av livet sitt og dei måtte brenke han ut for å få lokket på kista. Salve var sersjant som ung.

Som nevnt fekk dei ei kvilebu i 1933. I den hadde dei ovn der skrivaren kunne fyre. Skrivaren hadde ansvaret for å hogge og tørke veden og holde bua varm til dei skulle ha sine matpauser. I noen år før kvilebua blei satt opp hadde dei ei kort tid et gammelt grissent linehus som kvilebu og sitteplass for skriveren. Den hadde dei frakta opp frå Nesoppden. Eg spurte Knut Lundevoll om dei ikkje misunnte skrivaren. «Åh nei», sa Knut. «Me kunne ikkje brug'an i skillinga likevæl».

Harde akkorder og musikk i skillinga

I ein samtale min bror Olav og eg hadde med Knut den 18. november 1982 om arbeidet i bommen var me møte inne på dei beinharde akkordane og det slitet dei hadde. Og ikkje minst snakke me om den kalde vinden der titt kunne vere der ute midt på fjorden. Eg skriv av litt frå opptaket der eg brøyd inn og spurte Knut ut litt:

- Dykke hadde forsåvidt et freskt arbeid?
- Åh ja, kjære menneske.
- Dykke likte dykke au?
- Ja visst. Det va ju det en gjøre.
- Dykke sadd vel'kje inni den bua når det var sol?
- Å langt ifrå. Åh nei. Åh hjelpe sæ.
- Så hadde dykke vel mæ kaffi og greier?
- Åh ja.
- Kåkte dykke kaffi der ude eller hadde dykke mæ på termos?
- Nei me hadde på flaske. Ja, ja ja. Sånn va det.

Her gløymde eg å spør om dei brukte vanlig brennevinsh flasker med ullsokke rundt, til kaffien. Heilt fram til rundt 1950 var det vanlig. Sjøl kjøpte eg mi føsste termos då eg var med min onkel og hogde vintrane 1950-51 og 1950-52 – altså midt i overgangen frå kaffi i brennevinsh flasker i ullsokke til termos. Sjølsagt var der termos å få kjøpt men dei kosta då litt meir enn ei daglønn.

Så fortsatte Knut:

– Men før æ bjønte der ude så hadde Laurits i Kalvehagen mæ sæ trækkspel og Ola Søverin hadde fela mæ sæ å spelte dær ude.

– Om daen?

– Om daen ja. Ja for du vett då den eine hadde lide last så hadd'kje den noe å bestelle, vett du, før han fekk noe igjen, Jau så løyste di sæ a mæ det at di hadde noe å spele på. Så spelte di for hverandre.

Så satt altså desse to venndølane, Laurits Andersen og Ola Søverin Jakobsen, på hver si side av «Holet» og ordna musikk til arbeidet på sin måte på skilleplassen ... Det måtte vere før 1927 for då begynte Knut sitt arbeide «der ude».

De sveivte og sveivte

Kryssflåtane som skulle til Grovane sagbruk blei for det meste «lagt for hånd» ved skilleplassen og henta av sagbrukets egne folk. Det hendte au at lasta til sagbruket blei «belagt» i Støbugta rett ut for Kolgarægra der Vennesla Sagbruk & Høvleri i si tid låg. Då fløterane «bela» lasta betydde det at dei plasserte den på ein lagringsplass der den blei liggandes til den blei henta for vidare transport.

Det var som regel dei som arbeide i sagverket på Grovansaga som henta kryssflåtane. Arbeide på saga blei stoppa dei 2-3 dagane transporten opp frå skillinga til saga tok. Med seg hadde dei ein større flatpråm med et spel med ei lang line på. I tillegg hadde dei ein mindre flatpråm. Linane var av hamp og fløterane sa det var «grastau».

Dei bandt som regel sammen fleire flåtar til hver transport. Det kunne vere opptil 100 tløfter med stokker i ein transport. Føsst dro dei flåtane inn til Støa rett utenfor der «Lineskjulet» lå. Så tok dei vekk den enkle bommen som var strekt mellom Støkaret og land og dro flåtane gjennom den åpningen dei då fekk. Sjøle drainga gjekk føre seg på den måten at dei med den lille pråmmen rodde ut lina frå den store pråmmen og festa den i ein påle eller et kjer. Så festa dei flåtane til den store pråmmen før dei tok til å sveive lina inn øve nokkon på spelet og inn i ein stor kveil i pråmmen. På den måten dro dei seg fram.

Føsste festepunktet for lina var i kjeret rett utenfor Støa. Då flåtane var dradd opp til kjeret, åpna dei den enkle bommen der og fekk flåtane gjennom. Så rodde dei i den lille pråm-

men opp til Tuden der dei hadde neste festepunkt. Så sveivte de seg fram til Tuden og vidare oppøve. Det neste festepunkt var ved lastevelta på Ludeflaten eller rett utenfor Jeidestien. Så hadde dei et festepunkt i ein stolpe rett utenfor utløpet av Eigelandsåna. Det siste strekket gjekk derifrå opp til «Dammen» på saga.

Arbeidet med ein transport av flåter tok frå litt under 2 dagar til 4 dagar. Vanligvis tok den 2 dagar. Varigheten hang nøye sammen med vind, strøym og vannføring. Var alle desse forholdane fine, gjekk arbeidet greitt. «Æ huske ei gong vannføringa og vinden va fin. Då va me oppe på ettermiddaen andre daen» – fortelte Bjarne Omdal meg om dette. Bjarne arbeide på saga og var med på mange av desse transportane.

Der var som regel 3 eller 4 mann med under transporten. 2 sto i den store pråmmen og sveivte inn lina med spelet mens 2 sto på flåtane og skjøyv dei ut så dei ikkje skulle sette seg fast i bunnen på grunnane. I matpausen rodde dei gjønne inn til land og slappa av der.

Det var tungt å sveive seg oppover for hånd. Og det gjekk som sagt seint. Frå ca. 1950 fekk dei bensinmotor til drift av spelet. Då brukte dei vaier istede for line samt ein større trommel dei tok inn vaieren på. Vaieren gjekk då føsst inn øve nokka på spelet og så frå denne inn på den store trommelen. Den store trommelen sto på ein egen bukk i pråmmen.

Dei siste årane transporten gjekk føre seg, frå ca. 1960 – 1970, mossa dei lasta til Grovane Sagbruk. Då hadde Hunsfos fått motorbåt i fjorden og Hunsfos sine fløtere hadde akkord på arbeidet med å slepe mossane opp til Grovane. På nedturen tok dei med seg mosser som skulle nedover frå velteplassen jernbanen hadde på Grovansaga.

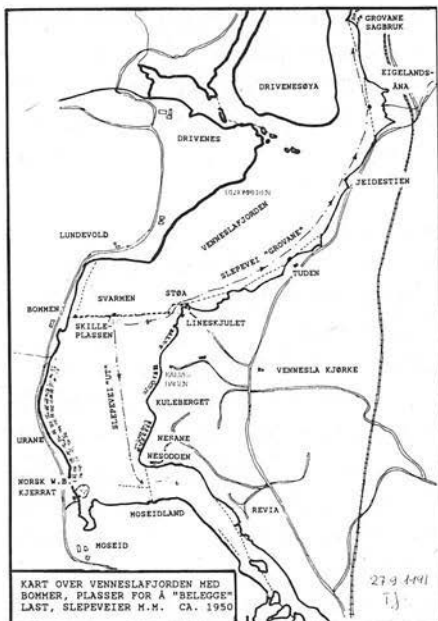
Der føllte møte skjæmt og alvor med denne delen av arbeidet i fjorden. Alvorlig var det når slepetauet eller vaieren raug. Ei gong hadde dei komme heilt til saga med flåtane. Så raug vaieren. Det heile stoppa ikkje før nere ved Tuden. Moroa laga dei sjøl – særlig var Bjarne Omdal frampå der. Han sa aldri «Hå hvem ska me hive på ida». Nei då. For han var det bare «Hvem ska bade denna gonga?»

Sommerstid kunne det gå an med ein dukkert. Værre var

det om høsten. Transporten opp til Grovane holdt på heilt til isen kom. Til sine tider kunne dei streve fælt for å få nok last opp så dei hadde nok til vinteren. Lageret i «Dammen» utenfor saga kunne då vere stort – opp til 30-40 mosser er det fortalt.

Som liten såg eg mange gonger på desse mannfolkane som sto og sveivte og sveivte på spelet mens flåtane seig langsamt oppøve og linekveilen i pråmmen voks og voks. Nå, etter å ha arbeid i mange år med rasjonalisering, ser eg hå dyrt det heile måtte vere. Tida var slik. Men for Bjarne Omdal, Jørgen Bakken («Spettland»), Agnar Topland, Jørgen Almedal, Anders Robstad og dei andre som var med på dette arbeidet, var det levebrødet.

For meg, guttongen, var det læring for livet. Eg lærte om spel med nokk og tannhjul. Åsså lærte eg om palen. Palen, ja. Denne dingsen som der var på mange av spelane i fjorden. Den hadde ein viktig funksjon. Måtte fløterane ha ein røyg og slutte å sveive, så la palen seg til rette mellom to tenner på tannhjulet og sørga for at ikkje lina blei dradd ut igjen. Og der lå den pal og holdt lina mens fløterane fekk seg ein «karva blad» og spreidde liflig duft henøve den ganske fjord.

Stokkane kjente seg igjen

Under transporten mellom Skilleplasen og saga på Grovane kunne dei miste ein del stokker. Dei gjekk selvfølgelig ned med strøymen og havna i «Svarmen» for ny skilling og nye «ein grovane» i skriverens protokoll.

Knut fortelte meg ein episode om det:

«Æ måtte opp på kontore på Gråvane ei gång, for Gråvane fekk så mange. Talet blei så galt for dei fekk nesten dobbelt så møte som han (Jens Einstabland, disponent i Grovane Sagbruk A/S) hadde kjøpt. Så måtte æ opp å svare for mæ, vett du. Heile styre va der. Så va det åssen de dærre konne vere at det va så galt for Gråvane. Einstabland var så sinna at. Ja, de va forfærdeli. Så seie æ de at de æ væl uvant å forstå. De kan du au forstå, sa æ. Nær de at du kjøre opp lasta åsså driv'o ner igjen. Så driv'o a. Å så kjæm'o ner igjen. Så må du hent'o ei gång te. Så sa e at dær æ forhjælpemæ none som he vore dær så mange gånge at di æ kjent. Di vett hå di ska gå hen, sa æ. Men då blei der sjau der. Då låo di. Ha, ha. Du vett dær va none di hadde vore dær så mange gånge at di kjænte sæ igjen då di kom ner. Då sjønt'an at dær måtte vere noe galt.»

Nå kan dette høres ut som om grovanestokkane gjekk i ring der oppe i fjorden. Men så ille var det ikkje. Noen stokker mista dei under denne transporten. Men det var ikkje meir enn en kunne vente med det utstyret dei hadde og med dei strøym- og bunnforhold der var.

Last som skulle «ut»

Last som skulle «ut» var last som skulle videre til Strai bom. Sånn like før og etter krigen var det for det meste last til Kjøita, Otterdalen og Lumber.

Denne lasta blei, som dykk kan se på skissa frå skilleplasen, rent inn i ein egen ringbom på østsida av skilleplassen. Dei rant enten 300 eller 500 tølfter eller 6000 stokker med «udstøydingslast» i bommen før dei ringa den inn og tok den ut til Nesodden. Me skal ikkje her gå nærmere inn på støydinga av lasta frå Nesodden og nerøve men konsentrere oss om veien frå skillinga og ut til Nesodden.

Var vinden lagelig, lot fløterane ringbommen gå med vinden

nerøve. Då passa dei bare på at den kom der den skulle. Var vindforholdane ulagelige, så dro dei heile ringbommen frå skilleplassen til Nesodden. Frå gammelt av dro dei bommen i ett strekk. Seinere tok dei den i fleire.

I den tida dei tok ringbommen i ett strekk festa dei ei line i ringbommen og strekte den heilt frå skilleplassen til Moseidland eller Strøymen som dei sa på Moseidmoen. Avstanden der er ca. 900 meter. Eg skal fortelle litt om åssen fløterane gjorde dette.

På fjellet ved elva rett syd for husane i Støa sto det heilt fram til noen år etter krigen et lafta hus som dei kalte for «Linneskjulet». Dei brukte å legge linane der. Den dagen fløterane skulle dra ringbommen ut, samla dei seg vanligvis 5 båter med ein mann i hver båt ved dette huset. Så fylte dei liner i svære kveiler i båtane. Lassane blei svære for linane var temmelig tykke.

Så rodde dei ut i fjorden. Lina i den føsste båten blei festa i ringbommen. Så slapp dei lina i vannet mens dei rodde mot Strøymen. Når ein båt var tømt for line, bandt dei den fast i lina i neste båt. Og slik holdt dei på til dei var ute på Moseidlandet. Der tok dei enden av lina ein omgang rundt et tre slik at ein mann kunne holde i enden av den, stramme inn og kveile opp etterhvert som dei andre dro. Det var viktig å «låse» lina slik rundt treet. Strekket i lina kunne nemlig bli så stort at det var umaulig å holde igjen. Då var ein omgang eller to med lina rundt ei svær grovbarka furu ei god hjelp. Det bremsa godt.

Så sto dei der fleire mann og dro og stramme inn mens ringbommen bevegte seg sakte nerøve. Det arbeidet kunne au vere et slit. Og det hadde sine problemer au. Me skal se litt på dei.

For det føsste var bunnen i elva på denne strekninga full av søkkinger som lina kunne henge seg opp i om den sokk. Om det fortelte Knut: «Åsså va'o så utsetta for å sette sæ fast i søkkinge. Så måtte du føll'o mæ båden og stramm'o opp helt te du kom te den plassen ho sadd. Så vadde å dra kan du tru».

Det andre problemet hadde dei om lina fløyd på vannet om sommeren då biane fløy over fjorden frå og til bigårdane i Nesane. Då måtte titt dei øvelasta biane gje opp og lande på vannet. Mange av dei kravla opp på lina og fulgte med innøve. Om

det fortelte Knut: «Så va det sommeren. Du fekk ju bie. Du blei ju bieståkken så atte hennane va ju så kjokke å fæle atte. Du vett biane hukka sæ på lina, vett du. Di flau øve. Så va di så lasta at di datt ner. Å då me dro så sadd dei der». Etter det eg vett så krangla fløterane seg imellom om hå hvem som skulle stå føsst på lina og bli stokken.

Det tredje problemet hadde dei seinhøstes når isen tok til å legge seg. Då fraus lina seg litt fast i isen og tynn is fulgte med, fastfrossen i lina. Om det fortelte Knut: «Så vett du va der is. Så vett du nevane va bare blod alt det som fans. For du vett dei derre skarpe isflagane. Du vett en skar sæ såatte. De va forferdeli ser du. Å så måtte me dra. me kon'kje ståppe, vett du».

Det hendte au at dei dro ringbommene i fleire strekk nerøver. Dei passte då på å ta dei mens det var gode vindforhold eller på nettane då der titt var vindstille på fjorden. Då dro dei bommen frå dobbe til dobbe utigjennom.

Last som skulle «inn»

Last som skulle «inn» var last til Hunsfos og Wallboard-fabrikken.

Møe av lasta til Hunsfos blei bare tatt rett frå skillinga og ut til Nesodden for videre støyding ner til fabrikken. Den blei då titt bare lagt i ringbom i skillinga. Desse ringbommene blei henta av Hunsfoses egne fløtere, Tønnes, Gunvald og Olav Neset og dei. Dei dro lasta med line ut til Nesodden nesten på same måte som fløterane i bommen gjorde med «ut-last». Dei brukte gjerne ikkje så lang line. Dei festa lina i et spel på Nesodden. Så sto dei gjerne en tre-fire mann på flåtane som var «belagt» utenfor Nesane, og dro. Dei kalte det å «belegge» lasta når dei dro og la kryssflåtene, stablane og mossane på dei plassane dei skulle ligge lagra i fjorden.

Hunsfoslasta blei helst belagt mellom Kuleberget og Nesodden. Der var kortast vei til Nesodden om Hunsfos trengte å ta ner noe last om vinteren. Det var et slit med snøskuffing og sprenging med dynamitt når dei måtte ta ner last om vinteren. Det er ei heil soge for seg. Får komme tilbake til den seinere.

Det hendte at Hunsfos skulle kjøre fine papirkvaliteter og måtte ha tak i ganske rein last, sånne gule og blanke stokker

som hadde blitt reine på turen ner frå Setesdalen. Den lasta blei derfor titt belagt i Nesane i tilfellet behovet skulle oppstå.

Ellers blei hunsfoslasta belagt under Urane, på strekninga Støa – Kalvehagen – Kuleberget – Nesane. Var der møt last i fjorden sånn som ei gong dei hadde 200.000 kubikkmeter der, så la dei last alle plasser dei kunne komme til – teråmæ heilt oppe under Ulsommeren. Utlasta lå gjerne øve til neste vår og sommer før dei henta den for vidare støyding til Nesane og Hunsfos.

Med bygginga av Norsk Wallboardfabrikk kom der ein kjerrat ved Moseidkilen. Kjerraten ble bygd ca. 1950. Lasta som blei trekt ner frå skilleplassen, blei lagt rett utenfor kjerraten der eg titt setta garn i den tida. Der var godt med aurer og skjebber.

Lasta til Wallboarden blei enten trekt ut i ringbommer eller lagt i flåter og belagt nær kjerraten. Lasta blei trekt opp på kjerraten og lasta øve på lastebil og kjørt til fabrikken. Det var gjerne Sigvart Abrehamsen og sønnen Valter som jobba der. Dei budde på Ålefjær og hadde au ansvaret for Wallboardens lastemottak der.

... Gjevær å klokke å kjøpetenne å ...

Eg skulle så jønne ein gong ha vore på bunnen under skilleholet. Der måtte det vere interessant å komme. Der kunne eg finne møe til elvemuséet på Bommen. Ja, ei heil samling.

Der ville eg finne bosshager smidd av Knud i Lunden far til Hans og Einar og bestefar til Tore som me kjenner. Knud var født 7. august 1860 og me finn han igjen i Venneslaboka på side 391. «Han va væl landets beste hagesmed», sa Knut Lundevold. Så ville eg finne andre bosshager – bosshager som ikkje var smidd i Lunden men kanskje på Hunsfos av Reidar Fossheim eller ein av dei andre smedane der. Kanskje ville eg au finne ein fetsundshage eller ein drammenshage importert frå østlandet av ein tømmerseier som trudde at alt det som kom utanfrå var bær enn det som blei lagd i Vennesla. Så ville eg leite lenge for å se om ikkje Reinert i Ludeflatens krompipe lå der ennå – og Markus Lundevolds gebiss.

«Jau, Jau. Der ligge møe på den bonnen der», sa Knut då me

prata om det. «Der ligge båsshage å klåkke å gjevær å kjøbetænne å å ...» Og Knut fortsatte: «Men så sto æ på sia far. Så nøys'an åsså mista han tænnane. Jammen fegg æ tag i di gutt. Eg dokka. Men di sjeinte så at di va så vonne å få tag i. Men jammen fekk æ di opp. Men då va det sommeren. Då va'dikkje farli».

Sluttord

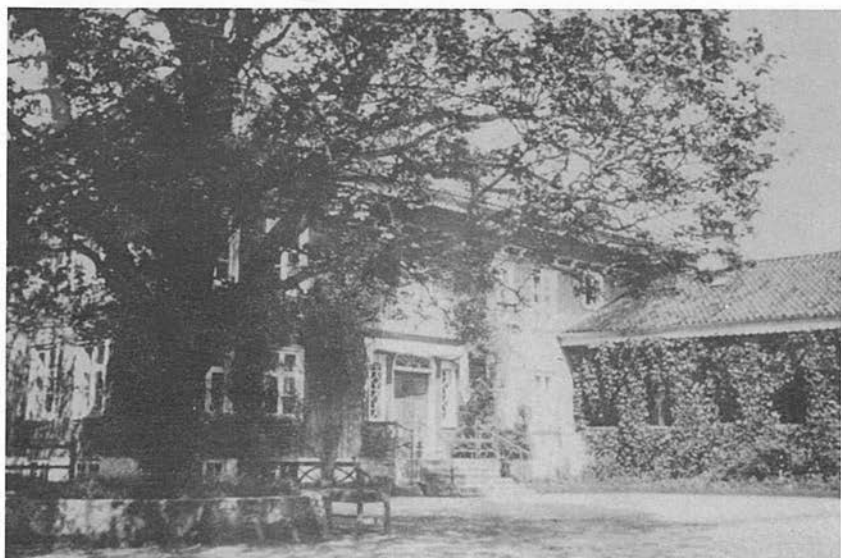
Føsst må eg rette opp ein feil på side 55 i årsskiftet i 1985. Der he eg sagt at det er Søren Sørensen Skårane som er til venstre på bildet. Det er feil. Fløteren på bildet er Tønnes Auensen Neset, oldefar til Gunvald og Olav Neset på morssida (mormorsfar). Tønnes budde i Nesane i et lite hus som sto der huset til Hjørdis Honnemyr stend. Tønnes hadde bygd huset sjøl og det var visst veldig dårlig ... Det var ei gong så mange rotter der at han spurte Sigurd Neset etter rottegift «... for der æ så mange råtte atte di snart dreie a mæ mæ».

For å få skrevet saga om tømmerfløtinga i fjorden og elva må eg stadig mase på folk. Denne gonga takker eg Olav Neset, Sverre Neset, Bjarne Omdal, Olav Einstabland og Elenor Lunden for hjelp og utholdenhet med maset mitt.

Når eg sidder slik og arbeider med stoffet, så må eg stadig lytte til kassetter med gamle opptak eg har gjort. Det er rart å sitde slik og høre igjen stemmane til folk me levde sammen med. Så vett du det klirrer i kaffekoppene mellom alvorlig historieprat og saftige vennelareplikker. Eg er i stor takknemlig-heltgjeld til Gunvald Neset og Knut Lundevold og konane dei-års for det viktige historiske stoffet og dei mange kaffikoppene dei he gjett meg.

Vigeland Hovedgård

Foredrag ved Arne Krogstad ved gjenåpningen.

Vennesla for 100 år siden. Ei lita bygd på ca. 1.500 innbyggere. Egen kommune fra 1861, men fremdeles et anneks i Øvrebø prestegjeld.

Gjennom bygda rant dengang, som i dag, Otra. Elva var dengang, som i dag, bygdas livsnerve.

I flere hundre år, fra slutten av 1500 tallet hadde det vært sagbruk ved Vigelandsfossen eller Nødingsfossen som den het tidligere. For 100 år siden var her hele 7 sager samt møllevirksomhet.

Men på den tid hadde elva nettopp lagt grunnlaget for ny virksomhet i Vennesla. Bare få år tidligere var det startet opp papirfabrikk på Hunsøya. Det begynte i 1879 med Otteråen Papirfabrikk. Den eksisterte bare noen få år før den gikk konkurs. Så, i 1886 startet Hunsfos Fabrikker sin virksomhet i de samme bygninger.

Da kong Oscar II 19., 20. og 21. juli 1891 besøkte Kristiansand, nyttet han dagene godt. Ett innslag var tur med hest og karjol til Vennesla. Hva var da mer naturlig enn å avlegge den nye og moderne papirfabrikken et besøk? Dette var en stor begivenhet. Besøket ble markert med en minnestein som fremdeles står ved veien inn til Hunsfos.

På Hunsfos inntok kongen og hans følge forfriskninger. Men på en så strabasiøs tur langt inn i landet, måtte de også ha noe å spise. Og middag ble det på Vigeland Hovedgård. Vigelands Brugs daværende eier, Max Wild i Kristiansand, var vert. Og middagen ble inntatt nettopp i denne salen som vi i dag gjenåpner.

Ikke noe hus i Vennesla på den tid var større og staseligere enn Vigeland Hovedgård. Den ble bygd av Caspar Wild i 1847. Huset sto på grunnmuren til det tidligere våningshuset på gården som dengang var Nedre Vigeland. Den gamle hovedbygningen var noe mindre enn den som ble bygd i 1847.

Caspar Wild var født i Midlødi i Sveits. Han kom til Kristiansand i 1810 og ble med i handelsfirmaet Sam. Otto & Co. som ble grunnlagt av sveitseren Samuel Otto i 1782. I 1839 ble han eneeier av firmaet som i mer enn 100 år var ett av Kristiansands mektigste og rikeste firmaer. Det drev både med trelasteksport, skipsbyggeri og rederivirksomhet.

Caspar Wild kjøpte nedre Vigeland i 1833. Han likte seg der og beholdt gården da han overlot firmaet til halvbroren i 1852. Planen hans var å bo på Vigeland om sommeren og Midlødi i Sveits om vinteren. Derfor bygde han nytt hus begge steder. Men han døde allerede i 1855 og fikk kort glede av sine nye hus.

Familien Wild beholdt Vigeland helt til 1896. Gården ble drevet av forpakter, men det staselige huset brukte Wild familien til selskap og fest. Og den fine utsmykningen som vi finner viser at her ble alt gjort for å skape en fin ramme rundt det som foregikk.

Det fine inngangspartiet og det spesielle takutspringet gav folk som kom til gården tydelig inntrykk av at dette var et herskabelig hus.

De marmorerte feltene i gang og korridorer vakte nok opp-

sikt og beundring den gang som nå. Og ikke minst ballsalen måtte vekke beundring. Når vi ser på den vakre håndmalte tapeten og vet at den dekket alle veggene, skjønner vi at mye ble gjort for å lage en vakker selskapsal.

Det var her dansen gikk til langt på natt når Wild hadde sine berømte juleball. Da inviterte han sine venner fra Kristiansand og de kom kjørende i hest og slede. Det var en slik natt at den vonde sjøl kom på besøk. Ingen oppdaget ham til å begynne med, men så var det noen som fikk se at en av de dansende kavalerer hadde både hestehov og klør, og da for samtlige ut av ballsalen. Men noen var modige nok til å gå inn igjen for å mane ham ut. Han forsvant ut gjennom ovnen og skorsteinspipa, men avskjeden var så kraftig at hele det store huset skalv.

Det skjedde mange uforklarlige ting på gården i Wilds dager. Om nettene kunne det være temmelig urolig på loftene. Tønnes Nilsen Slyngestad var gårdsgutt på Vigeland da han var ung. Han hørte ofte bråk om nettene, men fant aldri ut hva det var.

Tjenestefolkene bodde over kjøkkenet. En natt var det ei av jentene som hylte så at Tønnes våknet. – Jeg våknet av at det var noen som dro meg så forferdelig i håret, sa hun. – Jeg tror at Wild er død. Max Wild bodde da i Kristiansand. Det viste seg at han døde den natten og på det klokkeslettet jenta hadde blitt dradd i håret.

Inntil februar i år var vi i tvil om hvor i 2. etasje ballsalen hadde vært. Den var da delt opp i tre soverom samt en gang. Men det var noe merkelig i den lille gangen. Under den ytterste tapeten fant vi den håndmalte tapeten som nå er avdekket. Angelo Tambini begynte, som det nysgjerrige menneske han er, å se nærmere på tapeten. Han fant ut at den gamle tapeten fortsatte videre inn i de andre rommene. Ved nærmere undersøkelse ble det klart at disse rommene opprinnelig hadde vært et stort rom. Den gamle ballsalen var gjenoppdaget.

Da det ble klart, var det ingen tvil verken i stiftelsen eller hos bevaringsmyndighetene: Skilleveggene måtte ned og salen restaureres. Og i dag tar vi salen i bruk, selv om restaureringsarbeidet av tapeten gjenstår. Det er et tidkrevende og

vanskelig arbeid som riksantikvaren har ansvaret for. Men det er to personer i salen her i kveld som har den kompetanse som skal til. Det er Thoralf og Tore Bjørnstad. Jeg vil be fylkeskonservatoren merke seg det.

I 1896 begynte en ny epoke i Vigeland Hovedgårds historie. Max Wild ville selge Vigeland. Han tilbød Kristiansand å kjøpe, men politikerne der sa nei. Dermed ble Vigeland solgt til John Clarke Hawkshaw for 350.000 kroner.

Hawkshaw var en fargerik og allsidig person som fortjener en nærmere omtale. Han var sønn av en kjent engelsk ingeniør, Sir John Hawkshaw, og begynte i hans firma etter endt utdanning ved Westminster og Cambridge. Farens firma drev vesentlig med å bygge jernbane, kanaler og dokker både i England og Syd-Amerika.

Sir John var den første som planla tunnel under kanalen mellom England og Frankrike. Helt fra starten var også John Clarke med i teamet som arbeidet med disse planene. Men planene dengang ble droppet fordi generalene fryktet at franskmennene skulle invadere England.

John Clarke hadde mange og allsidige interesser. Som ung var han en ivrig roer og fjellklatrer. Hele livet var han interessert i insekter, spesielt sommerfugler. Han fant mange på Vigeland. Disse er nå en del av Hawkshaws samlinger på 59.000 eksemplarer på det zoologiske universitetsmuseum i Cambridge.

I sitt arbeid i farens firma ble John Clarke også interessert i geologi. Videre ble han engasjert i spørsmålet om bevaring av jordas energikilder. Han spådde at kull, olje og torv ville bli usikre energikilder, og at det burde satses på fornybar energi som vannkraft.

Hawkshaw var også bekymret over at så store skogarealer forsvant som et resultat av det økende behov for jernbanesviller, props, papir og brensel. Han mente jordsmonnet kunne bli ødelagt og det ville bli ørkenlignende tilstander.

Det var som president i Englands sivilingeniørers forening at Hawkshaw i en avhandling la fram mange av sine tanker som viser at han var forut for sin tid.

Det var mange grunner til at Hawkshaw kjøpte Vigeland i

1896. Viktigst var nok Otra og Vigelandsfossen med fossekraft og mulighet for laksefiske. Men også geologien, floraen og faunaen på Vigeland ville han gjerne studere nærmere. Han telte plantene i Vigelandsskogen og rundt de myrlente tjernene. Han var særlig forbauset over den gode forfatning lauvverket på trærne rundt Vigeland var i. Grunnen var etter hans mening at det var så få larver. For selv om det var mange forskjellige slag sommerfugler og møll rundt Vigeland, var det få eksemplar av hver art. På den andre siden var det mange maur. Disse mente Hawkshaw holdt larvebestanden nede. Hawkshaw mente også at stein og fjell på Vigeland ble oppsmuldret av røttene til bartrærne.

Japanske sverd var også et samleobjekt for Hawkshaw. Han hadde en stor samling i et rom på toppen av østtårnet i herskapshuset sitt i Hollycombe. Dit opp gikk det en spiraltrapp. Et barnebarn av Hawkshaw klatret engang opp disse trappene som liten gutt. På toppen ble han møtt av en truende figur. Det var en japansk sverdsoldat i full rustning!

Det må også nevnes at Hawkshaw var en dyktig treskjærer.

I den store parken på Hollycombe i West Sussex hadde Hawkshaw plantet mange fine og sjeldne trær. Dessverre måtte han selge det meste av eiendommene sine på grunn av de store tap han hadde med aluminiumsfabrikken på Vigeland.

Hawkshaw hadde store planer med Vigeland da han kjøpte bruket i 1896. Han moderniserte sagbruket og bygde ny dam. Han ønsket å bygge kraftstasjon og selge strøm til Kristiansand. I stedet bygde Kristiansand sin egen kraftstasjon på Kringsjø. Da bestemte han seg for både å bygge kraftstasjon og aluminiumsfabrikk. På den måten kunne han få utnytte kraften fra Vigelandsfossen. Men tekniske problemer, streik på Vigeland i 1910 og dårlige konjunkturer resulterte i store tap. I 1912 trakk han seg ut av bedriften. I stedet for å få dekket de pengene han hadde lånt bruket, fikk han en pantobligasjon. Den gav han rett til å nytte Vigeland Hovedgård med skog, husmannsplasser og laksefiske. Først i 1963 ble denne obligasjonen innløst.

Hver sommer fram til 1960, bortsett fra krigsårene, kom medlemmer av Hawkshawfamilien med venner til Vigeland.

Hovedbeskjeftigelsen var laksefiske. Med unntak av romennene og de tilsatte på gården, hadde de liten kontakt med lokalbefolkningen.

Vigeland Hovedgård har aldri vært eid av Venneslafolk. Huset ble byggt som landsted for en rik Kristiansandsfamilie og senere overtatt av engelske overklassefolk.

Derfor var det få i Vennesla som følte noen tilknytning til huset da det ble stående tomt etter 1960. Men etterhvert ble flere og flere i bygda klar over at vi i Vigeland Hovedgård hadde en kulturperle som sto og forfalt. Her hadde vi midt i et fantastisk naturlandskap et stort og prektig verneverdig hus som bare ventet på at bygda skulle ta det i bruk.

Stadig flere bygdefolk innså det. Stemningen snudde til fordel for gården. Planer ble lagt og Stiftelsen Vigeland Hovedgård fikk ansvaret for restaureringen.

Visst har det kostet arbeid og slit å komme dit vi er i dag. Og mer slit vil det koste. Et lån på 250.000 kroner skal nedbetales i løpet av fem år. Bare til det må vi skaffe 6.500 kroner pr. måned. Men på bakgrunn av den enestående velvilje bygda hittil har vist til arbeidet, tror jeg det skal gå.

Gamle hus har noe som ikke kan erstattes, atmosfære. Historien sitter i veggene. Folk kommer i en egen stemning når de kommer inn i gamle, ærverdige stuer. Det kan aldri bli det samme i et nytt hus.

Jeg håper Vigeland Hovedgård vil bli til gagn for folk i Vennesla.

Da jeg var «matmor» og «rakstejente» på heia

Slåtteminne fra Drivenesheia

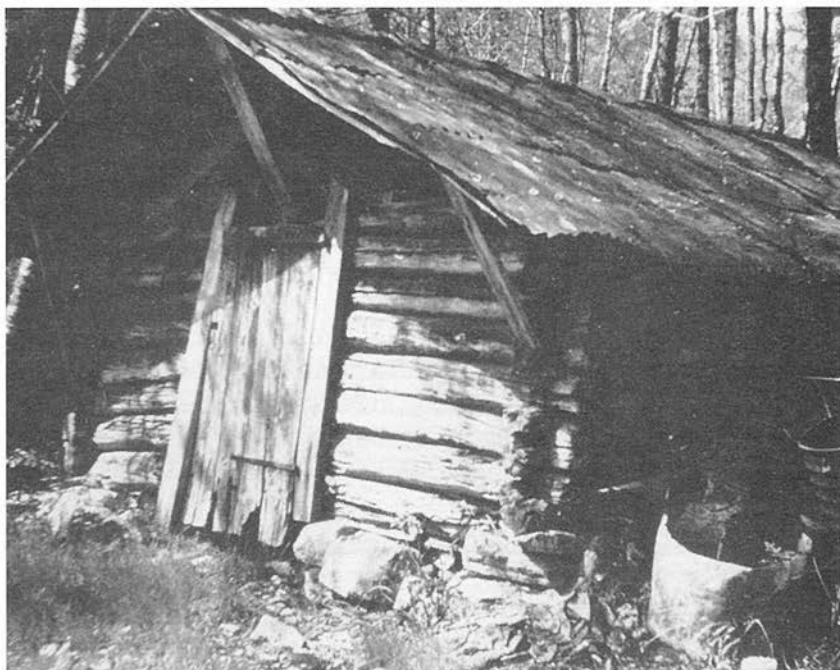
Av Signe Drivenes

Den første gangen jeg skulle være med på heia for å være med i slåtten var jeg bare 15 1/2 år gammel. Jeg husker det spesielt godt for jeg skulle stå for matlagingen den sommeren. Mamma skulle være heime på gården for å se etter husene og dyrene som måtte være heime. Det var i midten av juli når vi var ferdig med heimeslåtten.

Det var litt av et styr den dagen vi skulle avsted. Vi skulle opp til Eldhuset på Langemyr ca. en halv mils veg oppover Drivenesvegen. Vi måtte ha med oss sengetøy, mat, kjørler, spanner og annet nødvendig utstyr. Det ble et helt lite flyttelass av det. Alle melkekjyrne skulle også være med. Det så ut som de også forsto at noe ekstra var på ferde for de rauta mer en vanlig, og var litt utålmodige før vi kom avsted. Forruten meg var det tre voksne mannfolk. Pappa, min bror Gunnuf og en leid slåttekar. Det var enten Olaf Høyåsen, Ragnvald Steinsland eller en kar fra Øvrebø som jeg ikke husker navnet på. Det var derfor litt av et følge som dro avsted. Først pappa med hest og lass, så bølingen og tilsist en av oss andre som passet på at alle kjyrne ble med. Det tok litt tid, men vi var fremme ut på dagen. Jeg syntes det var bare moro for jeg gledet meg til å komme på heia.

Eldhuset (det står fremdeles på Langemyr) er ganske lite. Det består av et stort rom, og en liten gang. I det store rommet var det fire køyer, en vedovn som ble brukt til oppvarming og koking, og et langbord og benker Her holdt mannfolkene til. Jeg sov på en brisk ute i gangen. Maten ble tilberedt og servert i det store rommet.

Vi hadde gjerdet inne et område i skogen som kjyrne ble sluppet ut på om dagen. Det var rikelig med mat, så de passet

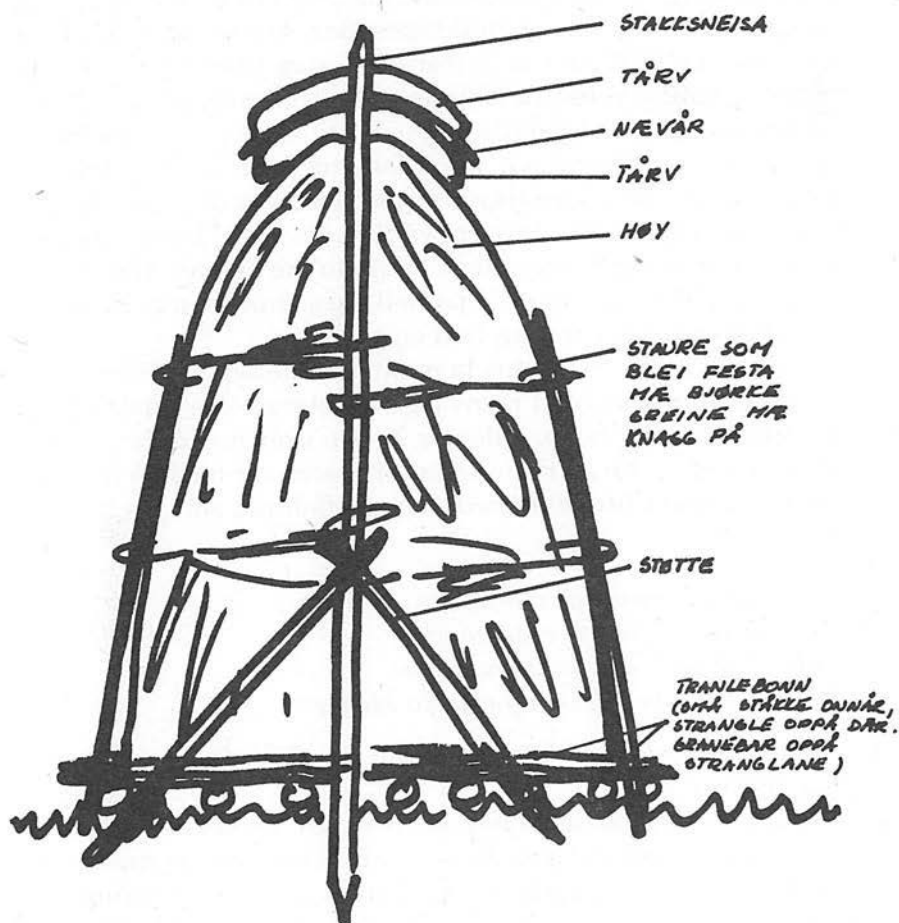

«Eldhusløa». Løa står fremdeles bak Eldhuset. Den ble flyttet dit i 1918 og den ble brukt som fjøs helt frem til 1935.

seg selv. Om natten sto de i «buhuset». Ved Eldhuset sto det et gammelt stokkebygd buhus. Det var i bruk helt til pappa og Gunnuf bygde nytt i 1933.

Dagen begynte selvsagt med melkestellet og så skulle alle ha mat før arbeidsdagen begynte. Vi hadde tre løer som ble fylt med høy. Det sto en ved Eldhuset, den andre ved Skotttjønn og så hadde vi en ved Nasbøvannet. Det var to dalfører i nærheten som vi slo annenhvert år. Som regel varte slåttene i 14 dager, men jeg husker en spesiell tørkesommer, da holdt vi på i 3 uker. Det gjaldt å berge så mye høy som mulig til vinterfôr. Da slo vi også på Storemyr og ved Skulebergvannet. Vi hadde ingen løer der så høyet måtte settes i stakk. Høyet ble hentet heim om vinteren med hest og slede.

Mannfolkene slo, og min jobb var rake sammen høyet. – «Å kverle» tror jeg de kalte det. Klokken 12.00 skulle slåttekara-

SNITT A HØY-
STAKK

Snitt av en høystakk. Kunsten å kunne bygge opp en høystakk er det vel få som kan i dag, men fremdeles er det sikkert noen som husker. De forskjellige delene i stakken hadde ganske sikkert sine lokale navn. Er det noen som husker disse, historielaget er interessert i å bevare navnene. Så om en eller annen kan komme med opplysninger om dette, så skriv noen ord til oss. Tegningen er av Trygve Jortveit.

ne ha middag, så når klokken nærmet seg 11.00 måtte jeg begi meg på heimveg, slik at middagsmaten kunne være ferdig i tide. Det var mitt ansvar. Etterhvert som tiden gikk kom vi lenger og lengre vekk fra Eldhuset. Tiden kunne av og til bli i knappest laget. Det hendte at jeg måtte legge på sprang for at jeg skulle være ferdig når mannfolkene kom. Mens jeg lagte middag vende de andre høyet. Appetitten var det ingenting å si på – maten smakte. Dessert vanket det også! Blåbærssuppe. Om kvelden var jeg oppe i liene for å plukke blåbær. Det var så fint om kvelden når sola var på hell, og sommernatta lå på lur i skauholtene. Alt var bare fred og stille ro.

Da middagen var fortært la mannfolkene seg på vollen for å ta seg en liten høneblnd mens jeg vasket opp. Jeg husket pappa vrent av seg busserullen og la den over hodet for å verge seg for kleggen. En av tjenestejentene, som var med på heia før min tid, laget et lite dikt om det. Noen få linjer som jeg husker slik:

*Ved Naspevannet er moro vera
der orren kurrer og gauken gjele
Der flue bide så vondt på leggen
og Gustav skrige: Den forbaska kleggen!*

Om ettermiddagen ble høyet som var slått dagen i forveien kjørt fram til løa.

Om kvelden var det fjøsstell. Når det lakket til melketid samlet kyrne seg ved grinda og venta. De store spannene ble satt i bekken til avkjøling. Der henta vi også alt vannet vi brukte, det var klart og kaldt. Fire dager i uka kjørte Gunnuf melka til kunder på Moseidmonen. Det var pappas og min jobb å melke. Mannfolkenes jobb på kveldstid besto i å bryne ljåene og se etter at redskapen var i orden til neste dag. Ofte tok vi oss en dukkert om kvelden etter endt arbeidsøkt.

Ved alle måltidene og etter endt arbeidsdag gikk praten livlig. I helgene, fra lørdag til søndag dro slåttekarene, Gunnuf og jeg heim. Mamma dro opp til pappa og overtok fjøsstellet. Da stelte jeg dyrene heime. Lørdagskvelden var fri, og søndagen fram til kveldstid, da bar det oppover igjen.

Jeg husker en helg da skulle mamma og pappa avsted en

tur og jeg måtte ligge alene på heia. Da likte jeg meg ikke. Etter at jeg hadde lagt meg syntes jeg at det ble så mange fremmede lyder. Jeg syntes det ruslet og taslet alle steder, og det knaket så skummelt i veggene. Jeg lå lenge våken – men omsider sovnet jeg. Om morgenen skinte solen som før og alt var bra.

I begynnelsen av 50 årene ble det slutt på heislåtten.

Maad

Om Kjørenes Røgt og Melkens Stel.

(Fra det Kongelige Selstak for Norges Vel).

1. Hold ikke flere Kjør, end Du kan give rigeligt, sundt og nærende Foder, jevnt Vinter og Sommer.
2. Giv Dyrene Foderfug Drikke til bestemte Klokketiet.
3. Hold Hjøset rent, luftigt, lyst og lunt.
4. Hold Dyrene rene med Stovlse, Borste og, om nødvendigt, med Strabe eller Bæst.
5. Hold alle Kar rene, som bruges ved Dyrenes Røgt.
6. For Røgstak over Melkemængden; undersøg Melkens Røgd om paa Gløde.
7. Bæst Hænderne rene og tør Køns Fur rent, for Du melker.
8. Mælk godt ud.
9. Lad ikke Melken staa i Hjøset længere Tid end helst nødvendigt.
10. Lad ikke Melken staa i et Rum, hvori Madvarer, eller lignende opbevares, eller hvor Mennesker opholde sig.
11. Stum Gløden, ved Afkjølingsmetoden senest inden 24 Timer og ved Brug af Ringer inden 36 Timer, efterat Melken er silet.
12. Bruges Syrning, da sørg for, at Gløden bliver jevnt syret — ensartet tyk, med frisk syrlig Smag.
13. Lad ikke Gløden blive gammel, for den kjædes.
14. Vær opmærksom paa, om alt Smør tages ud af Gløden.
15. Ved Kjerningens Slutning bør Kjernen have en Varme af omtrent 16° C. (13° R.). Kjerningen begynder derfor om Sommeren i Almindelighed med $13-15^{\circ}$ C. ($10-12^{\circ}$ R.), og om Vinteren med $15-18^{\circ}$ C. ($12-14^{\circ}$ R.). De laveste af disse Varmegrader bruges for hver Karstid, naar Luften og Omgivelserne er varmest, og omvendt.
16. Lad Kjernen gaa jevnt, indtil Smøret er udfælt.
17. Stands Kjernen, naar Smørklumperne ere saa store som Fisterogn. Kjær aldrig saa længe til Smøret danner store Klumper; da har det taget Skade og kan ikke blive holdbart.
18. Befri Smøret fuldstændigt for Kjernerne. Strax efter Kjernen tages Stykker paa omtrent 2 Kg., som med forsklagte Hænder trykkes nogle Gange mod Smørraugets Bund. Smøret maa ikke knædes, slaes eller gnides. Derpaa tilføjes Salt 40—50 Gr. til 1 Kg. Smør. Efter Saltningen gives Smøret et Par Tryk. Lad det derefter ligge nogle Timer, til det bliver påfænde sløvt, hvorefter det trykkes paa samme Maade omtrent lige mange Gange, som under første Behandling.
19. Brug Euresalts, Lüneburgersalt eller et andet Stensalt — ikke urent Solfat.
20. Nye Smørkar udvandes vel i rent, koldt Vand eller i Saltvand. Gamle Smørkar vaskes grundigt i Lud og skylles derpaa omhyggeligt i rent, koldt Vand.
21. Lag Smøret ned i tætte, pyntelige Kar, hvis Sider ere vel indgødne med Salt; dæt Dørfladen med en Gazklud (tyndt hvidt Løs), hvorpaa stroes lidt fint Salt.
22. Bring Smøret snarest muligt i Handelen.
23. Hold alle Kar, som bruges ved Melkeslet, fuldstændigt rene ved Sturing og kogende Vand og, om nødvendigt, engang imellem med Lud eller Sodaopløsning, hvorefter Karrene skylles vel i koldt Vand.
24. Rent Vand, ren Luft, rene Kar og Regelmæssighed i Arbeidet er i det Hele Hovedbetingelserne for et velordnet og fordelagtigt Melkeslet.

Ordnings- & Rens Reglement.

Denne Plakat bør hænges eller klæbes (ikke iugres) paa Væggen eller paa en Tavle, der kan hænges paa Væggen paa et velbemt Sted.

Litt om melkestell før i tida «før krigen»

Av Aase Voreland

Knakk, knakk ... knakk, knakk «klokka er hal sju». Dette var en kjent lyd som fort brakte meg fra drømmenes verden, til virkeligheten. Senga var varm og god, eg krøket meg litt sammen for tiktig å nyte dei siste minuttane. Men der hørte eg mors stemme igjen som minte meg om at klokka var nå litt over 1/2 7. Det ville si at me hadde «tiden nødig» – melka måtte vere ferdig kl. 1/2 8 for da kom «melkeruta» og den måtte ikke vente.

I kjelleren sto alt vi skulle bruke. Melkebytte, sil og den store spanna som vi silte melka i. Silen var en stor aluminiumsbolle, forma som en trakt, den hadde to henker, og over utløpet låg der to metallplater fulle av små hull. Mellom disse la vi en silfilt som var et bomullsfilter aom bare ble brukt en gang.

Etter å ha plassert spannet med silen i skålen, tok vi nå fjøsfrakka og skautet som hang på skåleveggen. Fjøsfrakkene hadde mor sydd til oss av dongerystoff, og dei brukte me for å unngå for sterk fjøsløkt i dagligtøyet. Like innenfor fjøsdøra hadde fjøskrakkane sin plass. På veggen over hang håndklærne som me tørka av jurene med. Om vinteren var det godt å komme inn i den gode varmen som fjøset hadde. Men om sommeren kunne fluane være en plage når me melka. Kyrne vifta ivrig med rompa for å holde uvåden på avstand. Det var uunn-gåelig at melkeren fikk seg noen kraftige rapp rundt ørene, elle i verste fall midt i øyet. Når rompa kort tid før hadde ligget i gjødselrenna og bløyda seg var dette ingen fornøyelse.

Det var min søster og meg som melka, men me hadde fri på søndagen. Me hadde for det meste seks eller sju kyr og noen kvigekalver som skulle legges på. Den siste tida før kyra kalva

sa me at dei «sto». Då melka me dei ikkje før dei hadde «gått av». For å få dei til å slutte å melke, melka me dei ei gong for dagen ei tid. Denne mjølka kunne være ram og me brukte den til kalvane.

Så tok me pøsen og krakken, satte oss til rette hos kyra. Vist me hadde nybær, var det den som først sto for tur, ho var jo mest spant. Først masserte og tørka me av juret. Dette var for å få kua til å «gje meir». Pøsen holdt me med kneane og melka med begge hendane, «nevemelka». Var kua lettmelka, var det ikkje lenge å få full pøsen. Da ble der også masse «frø» (eller skom) på melka. Frøet var også et tegn på en dyktig melker. På slutten stripemelka me for å få ut dei siste dropane. Etter at alle kyrna var melka, gav me dei mjøl (kraftfôr). Så bar me melka ned i kjelleren der mor overtok. Hun delte ut melka til dei forskjellige kundene. Siden bar hun ut alle spannene til «melkeruta».

Lørdag kveld og søndag morgen separerte me all melka. Ingen leverte melk på søndag. Fløten surna me og kjinna til smør. Skummamelka kunne me bruke til å koke søtost av, eller til andre ting i matlaginga. Skulle me koke søtost til høgtidene brukte me heilmelk. Hadde me kalver fikk dei også en del skummamelk. Dette var før meieriets si tid, og derfor også før pastorisering og homogenisering var vanlig, før kjøleskap og kjøleanlegg var funnen opp.

Reinslighet og grundig vask av alt melka skulle oppbevares i var veldig viktig for å få så god kvalitet som mulig. «Spanne-vask» var et eget begrep i min barndom. Om ettermiddagen, etter at melkeruta hadde kommet, måtte alltid spannene vaskes. Me hadde ca. 20 kunder som hadde hver sitt spann av forskjellige størrelser og kvalitet. Alt fra stål eller aluminium til tynne dropsspann med sine forskjellige reklame-påskrifter. Først måtte alle kostes og skylles i kaldt vann, siden vaskes i kokende vann (skolles), deretter settes til tørk med bunnen opp.

En dag eg hadde vært oppe på komfyren og hentet kokende vann til skyllinga, sklei eg i trappa og fikk det varme vannet over leggane. Eg hadde lange ullstrømper og beksønstøvler på beina. Da var eg heldig som hadde kaldtvannsskommen så

nære. Eg putta begge beina i kommen, og slapp på den måte nogenlunde fra uhellet.

Kaldtvannskommen var støpt i et hjørne av kjelleren ca. 80 cm dyp, 140 cm lang, 60 cm bred. I denne kommen hengte me spannane med kveldsmelka i, til dei kundene som me hadde den avtalen med. Kommen fikk stadig nytt kaldtvann fra springvannet som var kobla til i den eine enden, mens den andre enden hadde et utløp som sørget for å holde vannet passe høyt i kommen.

Dette var litt omkring melkestellet da. Så kan me sjøl sammenlikne med nå. Alt har liksom kommet så langt bort, me ser det ikkje før kartongene kjem i butikken, stempla med dato og farge.

Om «å kjøre melka»

Av Olai Eikeland

Amtsdyrskue i Lyngdal i 1881.

Det bringes herved til almindelig Kundskab, at et Dyrskue vil blive afholdt paa Grøndoffen i Lyngdal Onsdag den 7de Septbr. forstkommende, hvor Præmier vil blive uddelte for Dyr, Kjør, Kvier og Gaar samt Smør og Ost, hvorhos Præmier for Ploining ogsaa vil blive uddelte.

Følgende Regler vil blive at besejle:

1. Alene fuldkommen friske Dyr bør fremstilles, dog tages ikke Hensyn til snart overgaaende Skader.
2. Ved Bedømmelsen af Kjørene vil der ikke alene tages Hensyn til, hvorvidt disse er de bedste Melkere, men ogsaa til, hvorvidt de maatte ansees **stikke** som Avlsdyr for Distriktet.

Heller ikke tages der Hensyn til Dpgaver o. d. l., men alene til de Egenstaber hos Dyrene, som Prisdommerne selv kunne se og erfare.

Dyrene maa forat erholde Præmie have været i Eierens Besiddelse **mindst 3 Maaneder** før Udstillingsdagen.

3. Kjør over 12 Aar samt Dyr og Kvier under $1\frac{1}{2}$ og over 3 Aar kunne ikke konkurrere om Præmie.
4. Bædre maa være over 1 Aar og Sauer i Reglen ikke over 6 Aar gamle; de sidste maa for at præmiebelønnes udstilles i et Antal af mindst 2 fra samme Eier.
5. Præmie uddeles alene for Dyr, der tilhøre **Indvaanere af Lister og Mandals Amts Landdistrikt**.
6. De, der agte at fremsende Dyr til Dyrskuet, maa derom gjennem vedkommende Herreds Ordfører eller Lensmand inden Udgangen af August Maaned indsende Anmeldelse, indeholdende:
 - a. Dyrets Navn og Alder samt Eierens Navn.
 - b. Om det er tilsalgs og for hvilken Pris.
 - c. Forfaavidt det er en Ko, naar den har kalvet eller skal kalve.

7. Dyrene maa være tilstede paa Udstillingspladsen paa Grøndoffen **inden Kl. 9 om Morgen**, og maa de være forsynede med god Klave og stærkt Baand. Eierne maa selv besørge det Fornødne med Hensyn til Foder og Tilsyn med Dyrene og i det Hele rette sig efter de af Bestyrelsen givne Bestemmelser.

8. **Følgende Præmier ville blive udsatte:**

A. For Dyr: 1 Første-Præmie af 12 Kr. i Kontanter.

— 2 Anden-Præmier til samlet Værdi 16 Kr.

— 2 Tredie- — " " " 12 "

B. For Kjør og Kvier: 4 Første-Præmier til samlet Værdi 32 Kr.

— 8 Anden- — " " " 48 "

— 10 Tredie- — " " " 30 "

C. For Vædre og Sauer: 3 Første- — " " " 9 "

— 6 Anden- — " " " 12 "

D. For Smør og Ost, hvoraf **mindst 6 Mk.** maa udfilles:

— 2 Første-Præmier af Værdi 12 Kr.

— 6 Anden- — " " " 18 "

E. For Pløining: Præmier til Værdi 16 Kr.

9. Vigeledes vil en Extrapremie af 16 Kroner blive udsat for en ensartet og god Besætning af mindst 3 Kjør fra samme Eier. For Vindere af denne Præmie bortfalder de Præmier, som muligens kunde være bleven tilkjennt de enkelte Dyr af en saadan Besætning.

10. **Første Præmie i Klasse A. (Dyr)** tildeles kun paa Betingelse af at vedkommende Eier forpligter sig til at benytte det præmiebelønnede Dyr som Avlsdyr i mindst 8 Maaneder efter Udstillingen, dog kan denne Forpligtelse overføres paa Kjøber, naar denne er bosiddende inden Amtsdistriktet.

11. Hvis nogen meddeler falske Opgaver til Prisdommernes Misledning, maa den, der gjør sig skyldig i saadant, tilbagelevere den derved muligens tilvændte Præmie.

Lister og Mandals Amts Landhuusholdningssekselskabs Bestyrelse, den 2den Juli 1881.

Paa dens Begne
J. Bonnevie.

For mange av oss omkring 70 er begrepet «å kjøre melka» eit av dei store – når me tenker på 20- og 30-åra. Og det gjeld både når me tenker på *arbeidet for hest og mann, på fortene* og på å bli kjent med kvarandre – og på å bli kjent i bygda. Det er sjølsagt direkte-leveransane til einsildkundar eg tenker på. Her trur eg ein må nemne Bernt J. Kvarstein og Hans Moseidjord fyrst. Og dei hadde og eit litt spesielt mønster, det vil seie

dei hadde både einskildkundar med sitt spann og utmåling med litersmål til dei som kom og kjøpte for dagen. Og salet gjekk frå yst i Lunden til øvst i Graslia. Det var B. J. Kvarstein som begynte, truleg omkring 1908 – og sjølsagt med hest. Men så fekk han arbeid på Vigeland Brug, og Hans Moseidjord overtok. For oss andre, som etterkvart og seinare kom med i melkekøyringa, trur eg knapt nokon av oss dreiv utmåling i litervis. – Jau, Martin Rønning ei kort tid etter at dei kom til Rønninga i 1912. Men elles var det *faste kundar* med så og så mange liter pr. dag – eller annankvar dag. Og så var det å få dei til å halde spann sjøl, og aller helst to spann – så dei kunne bytte på trappa eller annan avtalt plass. Ja, emnet er så vidtfeimnande at ein kunne skrive bøker om det. Men bare litt om dei fire områda eg nemnde i innleiinga:

1. Forteneste

Ja, det er klart at me fekk ein høgare pris med å levere direkte – enn t.d. til Ingeborg Frigstad, butikkar, samvirkelag eller til meieri i byen med tog eller buss. Etter forholda i 20- og 30-åra så hadde me nok ganske brukbart betalt for meirarbeid med utkøyring og spannvask. Omsetningslova av 1931, som gav heimel for avgift på direktesal, førte nok til meir strid – og mange harde ord frå arge bondekjerringar. Kanskje var det Torborg Moseid som tok sterkast i då ho møtte Gabriel – han kom frå Tinget: «Hå æ det du he vore med på, Gabriel? Sånn noe kalle æ for kommunisme». «Så, så, så, Torborg», sa Gabriel. Anna Bjærland Foss, Titti Arenfeldt Omdal, Søren Sørensen Holt m.fl. var heller ikkje glade for dette nye. Dei gjekk imot – og «gjekk ned med flagget til topps».

Eg minnes dei diskuterte dette i Landbrukslaget. Eg var med far der. Fleire var betenkt, men Salve Ropstad sa det på sin måte: «Æ ser at me må dennæ veien – elles kan ho komme under 10 ...». Det var melka og pris pr. liter han talte om. Men vel – overgangsbestemmelsane og avgifta var ikkje verre enn at me heldt fram med kundane våre – og betalte avgifta til Melkesentralen ved oppkrevarane Gustav Netland og seinare Sigmund Syrtveit – då dei kom på sine månadlege besøk.

2. Arbeidet

Om det er det bare å seie at *det var ein hard jobb – både for hest og mann*. Frå Verås, Honnemyr, Omdal og til Vennesla, Graslja, Hunsfos, Vikeland og Lunden er det 12-14 km ein veg. Og så tilsvarende kortare for gardane som ligg nærare desse sentra. Når t.d. føreforholdane om våren var slik at ein måtte bytte doning og laste om frå sideveg til hovudveg – *då var det travelt!*

3. Bli kjent med kvarandre

Ja, det er klart me gjorde det – me dreiv same jobben. Me helste, stoppa og slo av ein prat. Og om me tok sikte på same kunden – så kan eg ikkje minnest at me gjekk over streken – eller «naturen over opptuktelsen», i så måte. Alt i alt – melkekøyringa styrkte samhaldet.

4. Kjent i bygda

Ja, me blei kjent med bygdefolket – bonde med industriarbeidar og omvendt. *Og det avsette noko positivt!* Om her var harde tider, streik, lockout og arbeidsløyse – så blei melkepengane reida ut – som regel kvar laurdag. Litt hard språkbruk ja – som t.d når ein skulle opp trappa til 3. høgda i Storebrakka på Graslja – og ein annan agent eller oppkrevjar nettopp hadde vore der og var på veg ned: «Nei, se der kjæme den bondeknølen. Kå skal ein stakkar leve a te neste lønning?»

Eg skal så kort skildre ein vanleg «melketur» på vår rute, Ottar's og mi, som jo eg kjenner best. Men ho var temmeleg lik, mot alle dei andre. Eg køyrde tre dagar i veka – Ottar dei andre tre. Det var fyrst i fjøset det – ja, aller fyrst å gje hesten godt. Og det er rart å tenke på at melkinga med hand gjekk så godt og lett som ho faktisk gjorde. Ja, ein har vel gløymt ein av og til fekk eit spark – og kunne kome i renna – der melka fløymde. Dei fyrste åra var det i fjøset saman med mor – frå 1935 og noen år fram – saman med Inger, syster mi. Ho var 15 år og tente hos meg for 20 kr. i månaden. Så var det å få seg «måråmat», lempe spanna (ca. 20) i «kjykkenvogna» eller sluffa – køyre til Ottar og lesse opp same spannetalet der – og så i veg. På Veråsvegen kunne me ofte vere tre hestar i fylgje: Tor-

kel Drivenes, Olav O. Rysstad, og frå Rønningsvegen kom Martin med. Frå Storevold og utetter møtte me, eller passerte med kvarandre – Ruenes – og Åmdals-karane og frå dei andre gardane. Så etter kvart tok «lossinga» til.

Første kundar for mitt vedkomande: Olivia Pedersen, Støa (lettvinn og grei), så var det Horverak og så Johan Salberg (alltid godt i lag), også når det gjeldt betaling og pengar. «Pengane skal rulle – det er derfor dei er runde», sa Johan. Så var det Andrias Hammen, Simon Skeie og Ånen Stenersen – ja, Ånen og Sella. Og så sjølve «storvarpet» – dei to store Hunsfossbrakkane. Her var det Emil Børjeson – signe vere hans minne – Sigurd Nordal, danske Rasmussen, Martinius Kristiansen, Ole Edvardsen, Bernhard Sørensen, Josef Josefsen, Erik Hagmann, og Einar – eller rettare Astri Halland. Ja, der var fleire og – og eg skulle vel heller ha nemnt konene sine namn – men *greie kundar alle saman*. På andre sida av vegen – materialforvaltaren – vis-a-vis, Josef og Elna – og så Halvar Gautestad. I slutten av 20-åra leverte me til butikken hans (Big Mat) – den melka me ikkje hadde kundar til. Halvar måtte hjelpe meg å lyfte spanna på kjerra og bere dei inn i rommet bak butikken. Og på sjølve julaften 1927 – eg var då 12 år – fekk han og med seg eit par kundespenn – der var rift etter melka på julaften. Og der stod eg med to spenn for lite – to kundar som ikkje fekk melk. Då eg kom heim og fortalde det sa mor: «Dei kan ikkje bli lurt for melk på julaften – æ får gå tidlig i fjøset – og så må du sykle ned». Her var tolleg snøbart og greit å sykle. Og både Ola og Tomine Almedal, og ein til, Rasmus Johansen (?) fekk melk til kvelds.

I Graslia møttest me med Erkleivane – Johan og Peder, Syvert og Ansgar. Det kom etter kvart sterkt med i konkurranse. At «prismekanismen» blei brukt av og til då – skal ikkje benektast. Men det blei diskutert og retta på – då Nils Robstad baud inn Erkleivane til møte i Landbrukslaget – i det gamle banklokalet. I Erkleivvegen hadde med kundane Josefine og Olav, Dagny og Otto og Anna og Olav Andresen.

Ein haustdag i 1931, med kraftig vind – hende eit uhell som kunne fått verre fylgjer. Eg hadde levert melka, var på eg ut igjen – då hesten «Bruna» steilte, og så i vill galopp ut mot ho-

vedvegen, over den og beint på flettverksgjerde med jernlist øvst. Begge drettane rauk – og ei skinn- og kjøtflette så stor som neven hong ned frå nasen. Hesten sjangla, men stod på føtene. Eg gjekk fyrst opp til dr. Sommerchild. Om han ville sy hesten? Jau, han ville det, og kom ned trappa med sygreier. Men så vart han betenkt – det kunne bli bråk med veterinærmyndighetane. – Så var det bare å ringe til dyrlege Sødal. Det var dyrt, men han kom, bedøvde «Bruna», sydde 18 sting, og gjorde god jobb. Hesten vart faktisk rolegare på vegen etter denne hendinga.

Bakar Petter Jørgensen, som heldt til i gamle Samvirkebygget i Graslia, var god kunde. Her vanka alltid ferske bollar til «melkeoppgjøret» på laurdagen. Nam, nam, som det smakte for ein 12-åring. I dette gamle bygget heldt fleire sentrale størrelsar til med sine kontor, om ein kan kalle dei det: Jørgen Aas, Ole Jørgensen, Olav Strandberg og Kristen Robstad – ja, og så frisør Bjørnsen. På andre sida av vegen hadde me Sigrid og Johan Hagman. Men så gjekk turen vidare sørover. I Tvangsdalen hadde me stor kundekrets. Sigurd Dalane, Gunnar Katterås, Kristian Fossheim og Adolf Johannesen. Når eg møtte Nils på Fjellet her *måtte* eg ta meg tid til ein prat. Melkeleveransen måtte gå unna, men det var *for* fristande å høyre på Nils – «Åssen står de te med din onkel, Ola». «Jau, æ tru det er bare bra». «Den har æ redda live på noen ganger». «Å, åssen de -»? «Jau, me ekserte sammen, så var han for kjøpt – bygutane kunne 'kje tål' an – å så måtte æ træ imellom –».

Så var det vidare. Binde hesten i ein stolpe mellom Gautestad og Stokkeland, og så opp i dalen igjen til Tellef Fjermedal og Johan Nordal – bare bytte spann. Men ikkje hos Hans Rakkestad, nei. Der var det inn på kjøkkenet med seks liters spanna. Hans hadde då boller og fat klar på benken, 4-5 stk., og så var det bare å tømme over. Opp på Danskehaugen til H. P. Jensen, Tønnessen og Engh. Ja, her måtte det gå kvikt – for det var risikabelt å binde hesten i stolpen i den krappe svingen. Trong var vegen og mellom slaktarbutikken til Olav og Amanda på den eine sida og Zakkariassen i «Blekkhuset» på den andre. Leveransen til Magne Winger og Olav Foss gjekk fort. Her var det bare å gå anten over eller under jernbanen –

alt etter om det var Setesdals- eller Sørlandsbanen, og så bytte spann oppe i vegen i grensa med eigedomen til Jan Lie. Så gjekk reisa til Doktorsvingen, over jernbaneovergangen og ut til vegen inn til Gusten. Her igjen å binde hesten i ein stolpe, spannebytte på trappa hos Gusten og Johan Sagen, og så full fart til Paulsen, Selmer Røllend, Stiansen, Th. Hodnemyr og Bjarne Sødal. Det er bare å seie: Hard jobb, men gilde folk å kome til alle saman.

Så var det siste røda som stod att. Det var ned å bytte spann og snu hos Stiansen i Smia. Opp igjen til Liebermann og inn for siste stopp i Rødbyen. Her var det Anton og Ragnhild Nilsen, Røskeland, Høydal og Haugen. Ja, der var ein stopp til. Gamlekarane August Østby, Harald Ødegård og Martin Mortensen skulle og ha melk, men så var det slutt.

På strekninga Hunsfoss – Lunden møtte ein så dei andre melkekøyrarane, anten på tur ut eller på tur opp. Det var Nils og Gustav frå Drivenes, Endre og Olav frå Moseid. Og så Vilhelm Holberg bak på Vigelandsgården, og ikkje å forgløyme Hans Moseidjord med Kvarsteinmelka – ruta som Thorvald Aabel tok over i 1931. Ja, der var fleire og. Så var det å raske på heimover for å prøve å vere heime til middag kl. 12, etter *ein travel og som oftast gild tur*.

P.S. Eit lite vemodig minne kjem for meg når eg sit og skriv dette. To av dei mange gilde smågutane som møtte opp i Ludeflaten, Storevold og Eikelandsdalen – for å hjelpe til og for å lære og køyre hest er borte i dag. Eg tenker på Leif Omdal og Asbjørn Engedal.

Bidrag til samferdeslshistorie for Vennesla

I flere år har Lars Leland og Ingvar Larsen samlet inn opplysninger om gamle veier i Vennesla. Interessante partier er fotografert og omhyggelig beskrevet.

Materialet er bevart i flere albumer som nå er deponert i Vennesla bibliotek. Det er et imponerende arbeid som er utført. Materialet vil være til glede og stor nytte for bygdas lokalhistorikere i fremtiden.

Et av albumene inneholder en beskrivelse av «Presteveien». Vi vil i dette årsskiftet ta med en omtale og endel av billedmaterialet fra denne veien.

Lars Leland, til venstre, og Ingvar Larsen med albumene.

Prestevegen

Litt om navnet.

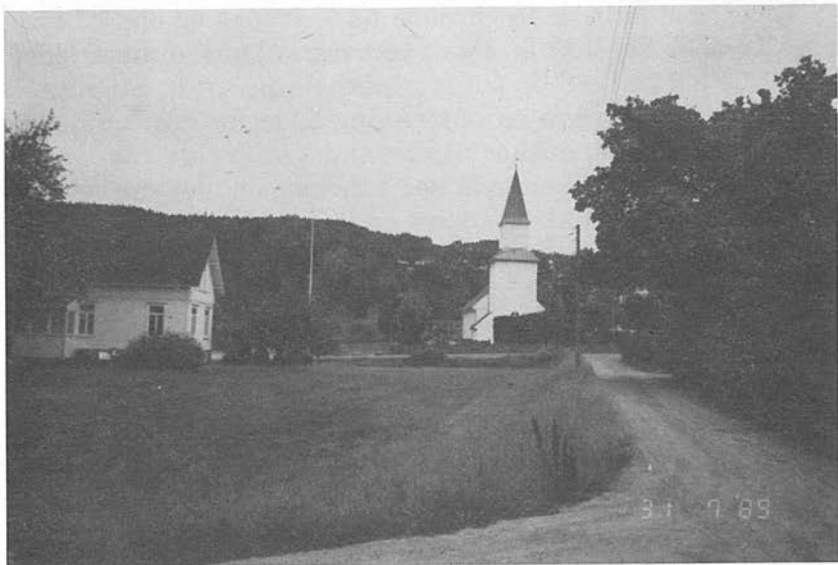
Det er mange vegstubber i vårt vidstrakte land som bærer navnet «Prestevegen». Man skulle nesten tro at det var bare presten som fór etter vegen i gamle dager. Det var det selvsagt ikke, men presten var kanskje den øvrighetsperson som regelmessig brukte vegen i embedets medfør. Folk flest kjente presten, og noen hadde som regel skyssplikt så det faldt vel naturlig at presten fikk navnet sitt knyttet til vegen han brukte.

I Vennesla er det to veger som bærer dette navnet. Den eldste er en rodelagt ride- og kløvveg. Den følger i korte trekk denne ruten: Fra Sangesland, mellom Sangeslandsvannet og Gullringtjønn til Homme, videre over Loland, Moseidvarden og ned Lolands kleiver til Moseid. Her ferget den vegfarende over elva. Denne vegen var sannsynligvis i bruk helt frem til vegen over Drivenesheia ble bygd omkring 1830. Ved kongelig reskript av 17. november 1805 ble Øvrebø, Vennesla og Hæge-land utskilt som eget prestegjeld. Øvrebø ble hovedsogn i det nye prestegjeldet. Den første presten som bosatte seg i Øvrebø var den tidligere res. kap. i Oddernes, Bernt Smith. Han må ganske sikkert ha brukt den gamle vegen den første tiden, når han skulle til Vennesla i embedets medfør.

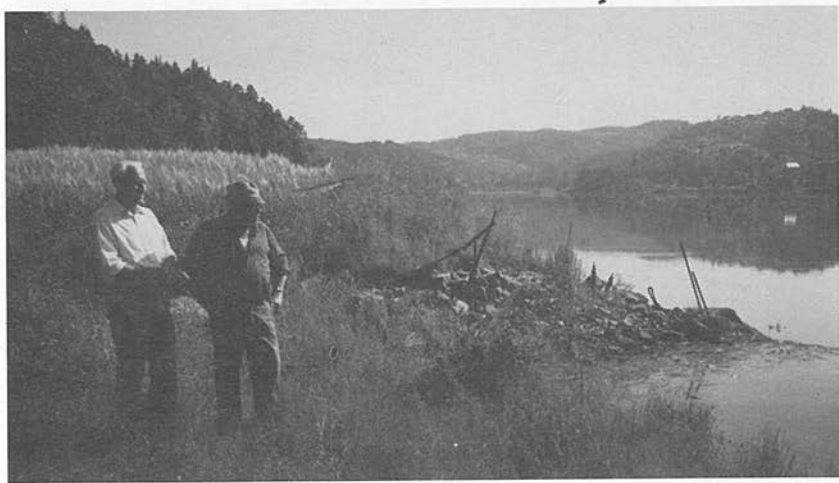
Prestene klagde ofte på vegene, og med god grunn. En tur over heia etter den gamle ridevegen måtte være ganske anstrengende. En vinterdag med mye snø, en prøvelse rett og slett.

Langs «Prestevegen» sammen med Lars Leland og Ingvar Larsen. En billedkavelkade. Alle fotografier er ved Ingvar Larsen.

Som nevnt var Øvrebø hovedsognet i prestegjeldet. Bildene skulle derfor være ordnet fra Sangesland der «Prestevegen» begynner. Men av den enkle grunn at de to har begynt sitt arbeide i Vennesla følger vi vegen slik billedmaterialet er tilrettelagt.

Vennesla kirke med den første delen av vegen. Støavegen som den heter. Den går faktisk fra kirkedøren, krysser »Postvegen», og ned til fergeleiet Støa. Fra Støa ferget den vegfarende over elva til Drivenes. Ferga var i virksomhet frem til 1914. Det fortelles at Gonnor Støa var den siste fergemann. Broen over Hallandsfossen ble bygd i 1910 og fergetrafikken avtok.

For omtrent 80 år siden la fergen til her på Drivenes. Lars Leland, til venstre, og kjentmann Gunuf Drivenes lokaliserer det gamle fergeleiet. I dag dreier vegen mot sør, langs elva. Tidligere gikk den rett frem ned til elva.

Vegen går forbi de to gårdene på Drivenes og opp i Driveneskleivene. For 100 år siden var vegen ganske annerledes. Fra 2 til 2,5 m bred og stigningsforhold på 1 : 6. Stigningen måtte utvilsomt være en påkjenning både for hest og mann. Eldre Venneslafolk husker sikkert at det midt i klievene var en brønnstro så hesten kunne få noe å drikke. Ja, det var vel ikke bare hesten som slukket tørsten, en og annen syklist lesket seg vel også av det kalde og friske vannet her.

Ved Drivenesvannet var det til venstre for vegen to husmannsplasser kalt Kleivane. De var bebodd fra 1840 årene til ca. 1875. Plassene er omtalt i Vennesla bygdesoge, bind 1.

Til høyre oppe på åsen lå husmannsplassen Røyråsen. Plassen var bebodd fra 1720 til 1815. Denne plassen er også omtalt i bygdesoga. Her i området krysser et gammelt vegtråkk Prestevegen. Dette går fra Bommen forbi Skådane, Skudebøråsen, Kleivane, Røyråsen til Slottet og videre ned i Paulen.

Fremdeles er det mulig å påvise plassen der husene sto på Kleivane. Lars Leland ser på restene etter grunnmurene. I bakgrunnen ser vi østre ende av Drivenesvannet. Stedsnavnet Kleivstø skriver seg fra denne delen av vannet

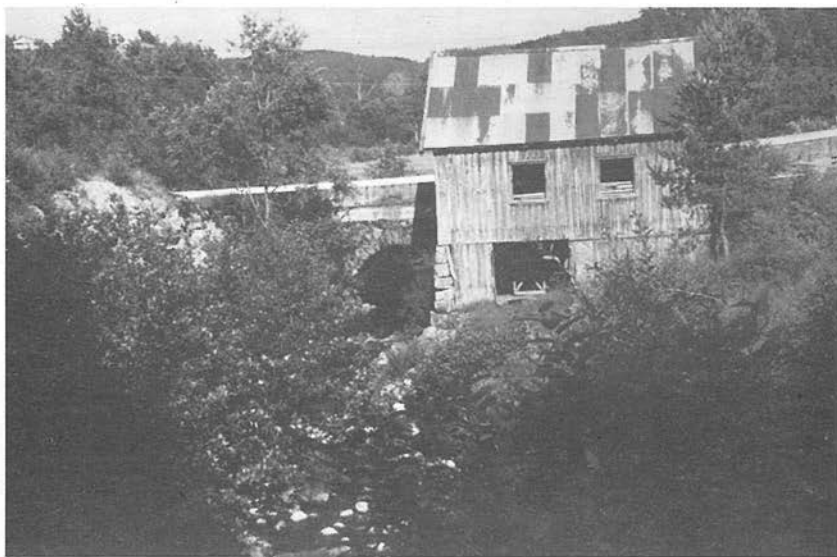

Vegen gikk som nå på nordsiden av Drivenesvannet, forbi «Eldhuset» som er omtalt annet sted i årsskriftet, i en artikkel skrevet av Signe Drivenes. Eldhuset er et av husene på plassen Kleivane. Tidspunktet da det ble flyttet er ukjent.

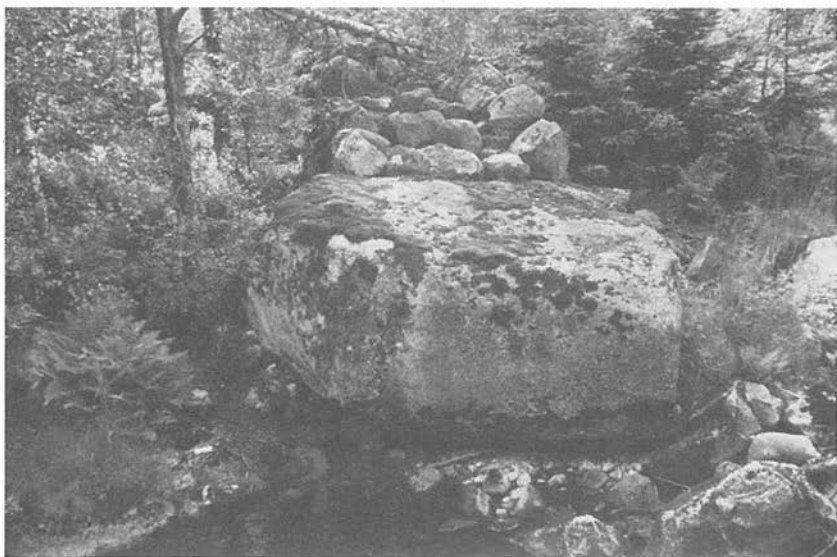
Videre fortsatte vegen i svak stigning opp til Kjåvannet og over Kjåkleiva som var en steinet og bratt kleiv på grensen til Øvrebø. Vegen er omlagt mange ganger både i eldre tid og i de senere årene, men stigningen i Kjåkleiv var et begrep helt inne i vår egen tid. Prost Halvor Norgaard skriver i en artikkel at han i krigsårene 1940 – 45 måtte bruke sykkel som fremkomstmiddel mellom kirkene. De fleste bakkene gikk det an å forsere på sykkel, men i Kjåleiva måtte han kapitulere.

Fra Kjåkleiv går vegen forbi Engelandsgårdene til Skarpengland. Ved skolen er det en bro over bekken fra Skarpenglandsvannet. Broa er kalt «Vabroa». Navnet skriver seg fra vadededet som ble brukt før broa kom.

Skarpengland, også kalt Mølla, var i eldre tid et industristed. (Det er også et industri- og handelssted i dag.) Industrien som lå her i eldre tid var; sagbruk & høvleri, mølle, veveri og meieri. Drivkraften til industrien var vannet i bekken fra

Rester etter den gamle industrivirksomhet er fremdeles synlig. Bygningen er et sagbruk. Den ligger ved riksvei 12. Legg merke til den fine steinbuen i broa. Gammelt solid arbeid som fremdeles er i bruk.

Rester etter stemmen som samlet opp vannet er fremdeles synlig i terrenget.

Sangeslandsvannet. Ved bekken opp til Sangeslandsvannet var det forøvrig flere små sagbruk. Sangesland sag ble revet så sent som i 1970-årene. (Mer om dete kan leses i Øvrebøsoga, bind 1).

Fra Skarpengland til Øvrebø Kirke går vegen i noenlunde samme trasé som idag, men i Prestekleiva hadde den nok adskillig dårligere standard, for her skal en prest ha kjørt utfor vegen og blitt drept. Derfor navnet «Prestekleiva».

Billedvandringen er snart ved veks ende. Her er befaringen kommet til Lidalsstea. Fra venstre Lars Løland, Anders Føreland og Arnfinn Sørensen. Anders Føreland var kjentmann på turen gjennom Øvrebø.

Videre går vegen langs idylliske Sangeslandsvannet og forbi Lidalsstea. Lidalsstea ble brukt som opplagsplass for ved og tømmer. Her står idag en gammel lagerbu, og på andre siden av vegen er støpt opp noen murer som sannsynligvis var beregnet til industribygg. Lidalsstea ble også mye brukt som samlingplass for ungdommen i helgene.

Videre går vegen forbi gården Strædet og til Sangesland hvor Øvrebø kirke ligger.

ÅRSBERETNING

for perioden 21/2-90 – 5/3-91

Styret

har i perioden bestått av:

Olaf Ingebretsen	leder
Sylvi Egelandssaa	nestleder
Nils Jan Bakken	sekretær
Oddvar Robstad	kasserer
Jørdis Hodnemyr	styremedlemmer
Kristian Hodnemyr	
Olai Eikeland	
Arne Krogstad	
Harry Arntzen	

Vararepresentanter – som har deltatt i styremøter: Toralf Askedal, Orvin Sagedal, Sylvi Tambini Berntsen.

Virksomheten

Vennesla Historielag kan igjen se tilbake på et aktivt år. Vi har siden forrige årsmøte hatt 6 styremøter, hvor det er behandla ca. 40 saker. Det er ellers holdt en rekke møter i arrangementskomitéen.

Historielaget har vært arrangør eller medarrangør for en rekke tilstelninger i bygda. Det har vært god oppslutning til arrangementene, både av medlemmer og andre. Medlemstallet ser ut til å ha stabilisert seg på ca. 240.

Den gode oppslutningen vil forhåpentlig inspirere laget til fortsatt virke med de forskjellige prosjekter.

Oppgaver i perioden

50 års markeringen for okkupasjonen av Norge har satt sitt preg på arbeidet i Historielaget. Krigstida var tema for årsskriftet 1990.

Det er lagt ned et stort arbeid med innsamling av muntlig materiale om krigens hverdag. «Redaksjonskomitéen for års-

skriftet til Vennesla Historielag, med Olaf Ingebretsen som redaktør, har gjort en utrolig fin jobb med dette årsskriftet. Her får man et gløtt inn i krigsårenes hverdag. Det er viktig å ta vare på lokale «hukommelser» fra den tiden. Det har historielaget i Vennesla gjort med dette skriftet. Det skal de ha all ære av.» Dette er hva anmelderen i Fædrelandsvennen skriver.

Representanter fra laget bistår Vindbjarts Orienteringsgruppe og Teknisk etat med turkart for Vennesla. Det skal lages omtale av de forskjellige stedene som passerer langs løypene. Arbeidet er kommet godt igang, og turkartet blir forhåpentlig ferdig for salg om et års tid.

Det arbeides fortsatt med stedsnavnsamling. Det er først og fremst Orvin Sagedal som tar seg av dette.

Laget har allerede begynt så smått med forberedelsene til neste årsskift. Det vil i år ikke bli noe bestemt tema, men vi vil ta for oss litt av hvert fra gamle Vennesla. Hittil har følgende tiltrådt redaksjonskomitéen: Formannen. Sekretæren, Arntfinn Sørensen og Arne Krogstad.

I skjematisk oversikt gjengis de forskjellige arrangementer der Historielaget har vært arrangør eller medarrangør i årsberetningsperioden:

21/2:

Årsmøte avholdt på Venneslastua med ca. 40 tilstede. Olai Eikeland sa innledningsvis noen minneord om Aage Wennesland som var gått bort siden forrige årsmøte. Aage var en av stifterne av laget.

Årsberetning, regnskap og valg gikk som vanlig glatt gjennom. Sturla Ertzeid fra Søgne hadde et egnasjerende kåseri om «krigens hverdag slik en tenåring opplevde den». Fra skoledagene i Søgne i Søgne og på Katedralskolen. Om hvordan elevene holdt sammen og organiserte seg mot fienden. Hvor godt samarbeidet var mellom generasjonene, og hvordan de saboterte lover og påbud gitt av nazistynet.

28/4:

VÅRVANDRING til Kringsjø ble arrangert sammen med Vennesla Miljøvernforening. Rundt 50 personer, og deriblant

gledelig mange av de tidligere kringsjåboerne var møtt fram på gamle tomter. Miljøvernleder Tor Punsvik orienterte bl.a. om «flerbruksplan» for nedre Otra. Torbjørn Røinås fortalte så fra Kringsjås historie. Fra arbeidet med bygging av kraftstasjonen og om dagliglivet i det lille samfunnet. Vi tok så turen rundt til restene av kraftstasjonen, til stemmene og skoletomta.

9/6:

Bygdekveld på Museumstunet ble som vanlig avvikla i det fineste sommervær. Det var gamle kvinnetradisjoner som preget aktiviteten denne ettermiddagen. Gamle symaskiner fra før århundreskiftet var i sving, sammen med stoppenål og strikkepinner. Det ble til og med arrangert «verdens første konkurranse i strømpestopping».

«At synålens vandring gjennom ullsokken eller for den saks skyld klirringen fra strikkepinner kan være kultur, fikk vi bevist under Historielagets bygdekveld lørdag. Gamle tradisjoner ble blåst støv av.»

Slik omtaler Vennesla Tidende tilstelningen.

Vennesla Musikkorps stilte velvillig opp til oppmarsj og konsert. Harry Arntzen ledet de frammøtte som vanlig på en glimrende måte gjennom programmet.

23/6:

Medarrangør St. Hansfeiringen ved Vigeland Hovedgård.

29/9:

HØSTVANDINGEN gikk denne gang til Englandsgruva – som ligger på heia noen hundre meter nord for Tjåvannet. Med oss på turen hadde vi lederen i Sørlandets Geologiforening Elisabeth Gjertsen som under turen innover fortalte om forskjellige forhold i området. Den gamle kobbergruva skal ha vært i drift noen år i begynnelsen av dette århundre, men nøyaktig tidspunkt og f.eks. hvilken vei malmen ble frakta bort ble ikke avklart.

De mange uløste spørsmål har vakt stor interesse for gruva, og flere har satt i gang og undersøke denne del av historia. Et-

ter en noe strabasiøs nedtur, tok vi turen bortom Nasbøhelleren. Arnfinn Sørensen fortalte sagnet om han som kasta sølvskatten i Nasbøtjønna. 25 deltok på turen.

24/10:

LAGSKVELD på Venneslastua vil bli husket som en av de mest vellykkede på lang tid, både når det gjelder oppslutning og innhold. Formannen kunne ønske en forsamling på hele 93 velkommen. Spesielt gildt var det at «gamleprosten» Halvor Norgaard hadde tatt turen hit.

Årsskriftet 1990 var nå ferdig og presentert. Formannen tok for seg de forskjellige artiklene, intervjuobjektene og arbeidet med boka i det hele tatt.

Norgaard fortalte på en fengslende måte hvordan han opplevde krigsåra som hjelpeprest i Øvrebø. Både i alvor og skjemt. Hvor viktig det var at bygdefolka tross alt kunne holde humøret oppe i den vonde tida. Om det gode samholdet mellom hele folket.

De musikalske innslagene sørget Harry Arntzen og Ole Louis Lilløy for.

6/12:

Det var julens mange tradisjoner som sto i fokus. Vi var så heldig også denne gang å få med oss Sturla Ertzeid. I malende ord og vendinger tok han tilhørerne med gjennom tid og tradisjoner på Agder. Julebadet ble inngående beksrevet. Juleskikker, tro og overtro det samme. Festkomitéen med Gudrun Granly i spissen hadde pynta «Stua» til fest og sørget for rikelig med mat og drikke.

Lagets egen «kjøgemester» Harry Arntzen ledet arrangementet rutinert i havn. Ispedd både sang og konkurranser.

Ca. 70 medlemmer var tilstede.

Utsendinger, komitéer m.v.

- Else og Olaf Ingebretsen og Nils Jan Bakken var lagets utsendinger til Agder Historielags årsmøte i Kristiansand 25. april.

- Anne og Arne Krogstad representerte laget under Norden-treffet i Catrineholm 3.–6. mai.
- Olaf Ingebretsen, Toralf Askedal og Arnfinn Sørensen deltok på Agder Historielags høstkurs på Evje 3/11.
- Sylvi Egelandssaa er lagets representant i Museumsutvalget.
- Arne Krogstad er lagets representant i «Stiftelsen Vigeland Hovedgård». Han er også valgt til stiftelsens leder.
- Redaksjonskomitéen for årsskiftet 1990 har foruten formannen vært: Jørdis Hodnemyr, Øystein R. Woxeng, Arnfinn Sørensen, Toralf Askedal og Nils Jan Bakken.
- Arrangementskomité: Erik Odd Eriksen, Sylvi Tambini Berntsen, Astrid Kristiansen, Gudrun Granly, Bjørn Reinertsen, Ole W. Wennerberg, Mathilde og Gudmund Honnemyr, Jan Jortveit. Dessuten deltar de fleste fra styret.

Utgivelse 1990

Årsskiftet «vår okkupasjonshverdag» – det 6. i rekka er på hele 160 sider og ble ferdig 24. oktober. Det er trykket i 1500 eksemplarer og selges for kr. 60,-. Salget har hittil vært tilfredsstillende.

Det er sendt ut to meldingsblad «Nytt fra Historielaget» vår og høst.

